

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

**Соломія Ілляш,
Ірина Садова**

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ
ГАЛУЗІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

**Методичні рекомендації до практичних занять
та самостійної роботи**

**Дрогобич
2024**

УДК 373.3.017.4(072)

I-44

*Рекомендовано до друку вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 1 від 31.01.2024 р.)*

Рецензенти:

Володимир Ковальчук, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Анна Федорович, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Відповідальний за випуск:

Наталія Калита, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та методики початкової освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Ілляш С., Садова І.

I-44 Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі: методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи. Дрогобич : ДДПУ ім. І. Франка, 2024. 82 с.

У навчально-методичному посібнику систематизовано та стисло викладено основний зміст курсу «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі» відповідно до робочої програми навчальної дисципліни для фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 013 Початкова освіта.

У пропонованому посібнику розкрито структуру навчальної дисципліни, висвітлено мету, завдання та загальні засади аудиторної і самостійної роботи студентів у системі здобуття вищої освіти за відповідним напрямом та освітнім рівнем, визначено ключові питання теорії і практики курсу, які винесені на аудиторне і позааудиторне опрацювання. Також подано короткі теоретичні відомості до кожної теми, завдання для самостійної роботи, перелік питань для підсумкового контролю, список рекомендованих джерел інформації, якими студенти можуть користуватися під час самостійного опрацювання матеріалів цього курсу.

ЗМІСТ

Передмова	4
Структура навчальної дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі»	7
Методичні рекомендації до практичних занять	11
Методичні рекомендації до самостійної роботи	71
Перелік питань до заліку	73
Критерії оцінювання результатів навчання	75
Рекомендовані джерела інформації	79

ПЕРЕДМОВА

У сучасних соціокультурних умовах життя вимагає від людини соціальної активності та відповідальності у різних життєвих ситуаціях. Саме тому проблема формування громадянської та історичної компетентностей учнів початкових класів є однією з пріоритетних. Важливість цього питання визначено в Концепції «Нова українська школа», «Концепції виховання дітей та молоді» і «Державному стандарті початкової загальної освіти», в яких наголошується на важливості засвоєння учнями різноманітного соціального досвіду, системи суспільних цінностей, моральних і правових норм та традицій відповідно до їхнього віку.

Підготовка майбутніх учителів до формування громадянської та історичної компетентностей учнів має відповідати вимогам як сучасної початкової освіти, так і Концепції розвитку громадянської освіти в Україні.

Метою громадянської та історичної освіти у закладах загальної середньої освіти є формування у молодших школярів здатності усвідомлювати свої права і свободи, розуміти зв'язок між історією та сучасністю, розвивати позитивну громадянську позицію на засадах демократії та поваги до прав людини, набувати досвіду спільного життя відповідно до демократичних процедур через ідентичності й умови для формування готовності до змін.

Відповідно до мети та загальних цілей, що окреслені у Державному стандарті, визначено завдання, які мають реалізовувати вчителі у межах цієї освітньої галузі:

- формувати в учнів систему знань про сьогодення і минуле своєї родини, громади, Батьківщини, а також відповідне віку розуміння змісту пам'ятних подій для себе і українського народу;

- виховувати почуття власної гідності, цінності свобод і прав людини, приналежності до своєї родини, громади, шкільного колективу та української нації, відповідальне ставлення до власної та чужої діяльності;

- розвивати вміння орієнтуватися в історичному часі та соціальному просторі, знаходити й опрацьовувати доступну соціальну

інформацію, описувати її зміст і передавати враження та ідеї, породжені нею;

– удосконалювати набуті дітьми дошкільного віку зразки поведінки в громадських місцях та засвоювати нові зразки поведінки, актуальні для дітей молодшого та середнього шкільного віку;

– розвивати вміння відстоювати свої погляди і приймати інші, виявляти ознаки нерівності, несправедливості та дискримінації;

– створювати умови для конструктивної взаємодії та успішного досвіду громадянської поведінки, а також для формування емоційно-ціннісних елементів громадянської культури особистості [4].

У межах курсу студенти знайомляться з основними поняттями і термінами дисципліни, змістом нормативних документів, які регламентують освітній процес, принципами формування громадянської та історичної компетентностей, спрямованих на формування повноцінного члена громади і суспільства; набувають навичок моделювання навчальних занять, інтегруючи різні освітні галузі та застосовуючи сучасні педагогічні технології навчання. Важливе місце відводиться питанням формування у студентів програмних компетентностей для здійснення професійно-педагогічної діяльності у початковій школі.

Мета навчальної дисципліни передбачає засвоєння студентами знань та вмінь, необхідних для формування в учнів власної ідентичності, громадянської та соціальної компетентностей, активної громадянської позиції на засадах демократії; формування здатності виховувати в учнів інтерес до духовних, історичних і культурно-національних цінностей та пошук нових підходів щодо формування професійної компетентності майбутніх вчителів початкових класів.

Згідно з вимогами освітньої програми студенти повинні **знати**:

- зміст нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи;
- основні терміни та поняття дисципліни;
- принципи формування громадянської та історичної компетентностей, спрямованих на формування повноцінного члена громади і суспільства;

- зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання;
- мету, завдання, закономірності, принципи навчання і виховання.

Вміти:

- аналізувати нормативні документи, методичну та наукову літературу з дисципліни;
- користуватися основними термінами і поняттями дисципліни;
- аналізувати історичні факти, а також сучасні події суспільного життя;
- добирати ефективні форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей;
- проєктувати освітній процес із застосуванням сучасних технологій, які відповідають загальним і специфічним закономірностям та особливостям учнів;
- моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти, інтегруючи різні освітні галузі з застосуванням сучасних педагогічних технологій навчання, визначати їхнє навчально-методичне забезпечення;
- формувати в учнів гідне ставлення до надбань національної культури;
- формувати в учнів активну громадянську позицію на засадах демократії;
- реалізовувати свої права і обов'язки як члена демократичного суспільства [6].

Сподіваємося, що пропонований навчально-методичний посібник допоможе майбутнім фахівцям оволодіти прийомами організації власної професійної діяльності та ефективно розв'язувати педагогічні завдання. А методичні рекомендації допоможуть студентам глибше проникнутися не лише змістом аудиторної роботи в межах вивчення дисципліни, але й завданнями для самостійного опрацювання матеріалів.

СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «МЕТОДИКА НАВЧАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ»

Тема 1. Предмет, мета, завдання та зміст дисципліни

Питання, які розглядаються:

Предмет дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі», її основні поняття. Джерела дисципліни та її зв'язки з суміжними науками. Освітня галузь у Державному стандарті початкової освіти. Реалізація завдань «Методики навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі». Аналіз програм початкової школи у контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

Тема 2. Традиційні та інноваційні методи, принципи, прийоми та форми навчання громадянської та історичної освітньої галузі

Питання, які розглядаються:

Принципи навчання. Необхідність нетрадиційних принципів навчання. Особливості використання методів викладання. Ефективність словесних методів та наочності. Підготовка та впровадження інтерактивних технологій в освітній процес початкової школи. Групова та кооперативна форми діяльності учнів на уроці. Метод проєктів.

Тема 3. Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Я – людина»

Питання, які розглядаються:

Розвиток уявлень про виникнення людини. Специфіка формування уявлень про неповторність людини. Проблема моральності та її основи. Усвідомлення неповторності і самоцінності людини як складно організованої моральної істоти. Методичні особливості формування поняття про Людське «Я». Методика формування

розуміння учнями людських чеснот і прагнення до вироблення їх у себе.

Тема 4. Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Я серед людей»

Питання, які розглядаються:

Формування в учнів молодшого шкільного віку навичок взаємодії людей у сім'ї, колективі, суспільстві на основі знань про моральні цінності українського народу. Формування в учнів навичок соціальної компетентності, прагнення до випробування різних соціальних ролей, уміння взаємодіяти з іншими людьми. Особливості формування в учнів навичок оволодіння етичними нормами і правилами.

Тема 5. Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Моя культурна спадщина»

Питання, які розглядаються:

Розуміння культури як органічного поєднання багатьох сфер людської діяльності та форм соціальної поведінки людини. Вивчення елементів культурно-історичного середовища (пам'ятки писемності, національні герої, визначні діячі культури, пам'ятки архітектури і народного мистецтва тощо). Визначення місця українців серед інших народів світу (усвідомлення себе частиною українського народу, виявлення поваги до свого та інших народів світу). Формування в учнів усвідомлення вкоріненості у національну, а також рідну за етнічним походженням культуру, в європейську цивілізацію.

Тема 6. Проблематика і методика змістової лінії «Моя шкільна і місцева громада»

Питання, які розглядаються:

Поняття громади в українському народознавстві. Трансформація громадських традицій в сучасну епоху. Особливості пізнання шкільних і місцевих традицій, ознайомлення з діяльністю шкільної

адміністрації, місцевих органів влади. Методика вироблення вмінь та навичок громадського життя: висловлення і обстоювання своєї думки, сприйняття думки інших, висування власних ініціатив, планування й організація посильних для дітей молодшого шкільного віку громадських справ.

Тема 7. Проблематика і методика змістової лінії «Ми – громадяни України. Ми – європейці»

Питання, які розглядаються:

Поняття громадянської культури та громадянської освіти. Методичні особливості формування поваги до громадянських цінностей. Методика формування поняття про українську державу в європейському та світовому контексті. Методика формування уявлення та знання про національно-державну символіку і державний устрій. Методика формування в учнів основ правового виховання.

Тема 8. Позаурочна робота вчителя у контексті навчання громадянської та історичної освітньої галузі

Питання, які розглядаються:

Організація, зміст, принципи й основні напрями позаурочної роботи в контексті навчання громадянської та історичної освітньої галузі. Форми і методи організації занять, впровадження позаурочної діяльності учнів, побудованої на звичаях і традиціях народу. Упорядкування та збереження пам'яток матеріальної та духовної культури українського народу.

Тематика практичних занять

- Предмет, мета, завдання та зміст курсу.
- Традиційні й інноваційні принципи, методи прийоми та форми навчання громадянської та історичної освітньої галузі.
- Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Я – людина».
- Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Я серед людей».

- Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Моя культурна спадщина».
- Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Моя шкільна та місцева громада».
- Проблематика та методичні особливості змістової лінії «Ми – громадяни України. Ми – європейці».

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Основним завданням практичних занять з навчальної дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі» є формування у студентів знань та вмінь, передбачених програмою навчальної дисципліни. Саме на практичних заняттях студенти мають можливість перевірити рівень засвоєння навчального матеріалу, продемонструвати знання відповідних термінів, положень і ключових понять курсу, поєднати отримані теоретичні відомості із практичною реалізацією конкретних завдань.

Структура практичних занять навчальної дисципліни відображає логіку її засвоєння відповідно до орієнтовного тематичного плану і включає: обговорення теоретичних питань, виконання практичних завдань і самостійну роботу студента.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

ТЕМА: ПРЕДМЕТ, МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

МЕТА: ознайомитись із предметом дисципліни, її основними поняттями; розглянути мету, завдання, зміст та джерела дисципліни, визначити її зв'язки з суміжними науками; ознайомитись зі змістом громадянської та історичної освітньої галузі у Державному стандарті початкової освіти; проаналізувати програми початкової школи у контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань

1. Предмет курсу «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі», його мета, основні завдання, поняття, джерела та зв'язки з суміжними науками.

2. Державний стандарт початкової загальної освіти. Компетентність і компетенції у результатах початкової освіти.

3. Громадянська та історична освітня галузь Державного стандарту початкової загальної освіти, її мета і завдання.

4. Аналіз програм шкільного курсу початкової школи у контексті реалізації громадянської та історичної освітньої галузі.

Практичні завдання

- ✓ Ознайомтесь зі змістом громадянської та історичної освітньої галузі у Державному стандарті початкової освіти.
- ✓ З'ясуйте особливості реалізації змісту громадянської та історичної освітньої галузі в Типових освітніх програмах (за ред. О. Савченко та за ред. Р. Шияна).
- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: «освіта», «навчання», «початкова освіта», «здобувач освіти», «компетентність», «громадянська компетентність», «соціальна компетентність», «предметна компетентність», «міжпредметна компетентність».

Рекомендована література:

1. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <http://mon.gov.ua/content/Освіта/derj-standart-pochatk-new.pdf>

2. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.

3. Ілляш С.Д. Робоча програма навчальної дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі». Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка; спеціальності 013 Початкова освіта. 2023. 11 с.

4. Концепція Нової української школи. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>

5. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої

освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

6. НУШ. Типові освітні програми для закладу загальної середньої освіти. 1–2 класи / уклад. А.В. Лотоцька. Харків : Ранок, 2019. 192 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. *«Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі»* відображає змістові вимоги Державного стандарту початкової загальної освіти і має на меті забезпечити інтегрований розвиток талантів, компетентностей і наскрізних умінь дітей відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей.

Компетентності мають міжпредметний характер і спрямовані на інтеграцію всіх навчальних дисциплін, посилення соціалізації особистості та розвиток громадянських навичок, таких як співіснування і співпраця в суспільстві та дотримання соціальних норм.

Мета курсу – навчити майбутніх учителів початкових класів кваліфіковано організовувати освітній процес у рамках громадянської та історичної освітньої галузі.

Завдання курсу:

- сприяти формуванню почуття власної гідності, цінності свободи та прав людини, відчуття приналежності до родини, громади, шкільного колективу та української нації, розвивати відповідальне ставлення до власної і чужої діяльності;
- розвивати навички орієнтації в історичному часі та соціальному просторі, пошуку й опрацювання доступної соціальної інформації, пояснення її змісту;
- удосконалювати, набуті в дошкільному віці, моделі поведінки в громадських місцях та засвоювати нові стосовно діяльності учнів;
- створювати умови для конструктивної взаємодії та набуття успішного досвіду громадянської поведінки;

- розвивати вміння відстоювати власну думку і сприймати думку інших, виявляти ознаки нерівності, несправедливості та дискримінації;
- знаходити і використовувати різні методи навчання відповідно до предмету, змісту матеріалу, вікових особливостей учнів та майстерності вчителя.

2. Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти, основним напрямом оновлення змісту освіти є особистісна орієнтація системи освіти, пріоритетність загальнолюдських і національних цінностей, забезпечення якості освіти на основі новітніх досягнень науки, культури і соціальної практики. Необхідно оновити зміст Державного стандарту початкової загальної освіти та удосконалити базовий навчальний план початкової загальної освіти з урахуванням результатів навчання дітей молодшого шкільного віку [12].

Державний стандарт початкової загальної освіти затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87.

Державний стандарт ґрунтується на принципах індивідуального та компетентнісного підходів і чітко визначає ефективні елементи засвоєння змісту початкової загальної освіти.

Навчальні досягнення учнів відповідно до компетентнісного підходу [4]

Знання	<i>Я знаю (уявлення, факти, відомості, ознаки, поняття)</i>
Діяльність	<i>Я знаю, як це зробити... я вмію..., я можу... я роблю...</i>
Творчість	<i>Я створюю, я придумую... я змінюю... я знаходжу... я доповнюю...</i>
Ставлення	<i>Я прагну до... я хочу досягти... я ціную... я схвалюю... я заперечую... я думаю інакше...</i>

3. Освітні реформи в Україні відповідають тенденціям розвитку освіти на загальноєвропейському просторі. Важливо, що зміст громадянської освіти знайшов відображення в Державному стандарті базової середньої освіти.

У державному стандарті визначено дев'ять освітніх галузей, кожна з яких має конкретні цілі, потенціал (перелік навичок, ставлень і базових знань), основні результати навчання учнів та критерії оцінювання знань.

- *мовно-літературна;*
- *математична;*
- *природнича;*
- *технологічна;*
- *інформатична;*
- *соціальна і здоров'язбережувальна;*
- *громадянська та історична;*
- *мистецька;*
- *фізкультурна.*

Виключення будь-якої з перелічених освітніх галузей з інваріантної складової суперечить цілісності загальноосвітньої підготовки на початковому рівні та наступності основної школи [4].

Що відрізняє громадянську та історичну освітню галузь від усіх інших?

З огляду на те, що назва освітньої галузі складається з двох частин – «громадянська» та «історична» – мета вивчення цієї галузі є подвійною:

– розвиток особистості учня через осмислення минулого, сучасного та зв'язків між ними, взаємодії між глобальними, загальноукраїнськими і локальними процесами;

– формування ідентичності громадянина України, його активної громадянської позиції на засадах демократії, патріотизму, поваги до прав і свобод людини, визнання цінності верховенства права.

Державний стандарт вимагає від учнів набуття базових знань з громадянської та історичної освіти за такими напрямками:

– людина і природа (створення соціального і природного середовища, формування та розселення людини, розвиток людини в минулому і сьогодні та перетворення природи й освоєння нового простору, сталий розвиток)

– людина і матеріальний світ (виробництво і споживання в різні історичні періоди, матеріали і технології, знаряддя праці і предмети побуту, науково-технічні винаходи, умови життя та праці в місті і селі, урбанізація, аграрне суспільство, індустріальне суспільство, матеріальна культура постіндустріального суспільства).

– людина і суспільство (суспільство й спільнота (сім'я, клас, нація, культура, релігія, етнічні та інші групи), людська взаємодія, інтереси і цінності, людська ідентичність і гідність, патріотизм, культура і цивілізація, інформація і медіа, толерантність та інклюзія, конфлікти, їх врегулювання).

– людина і влада (політична організація суспільства, метрополії і колонії, імперії і національні держави, політичні системи, демократія (її переваги й небезпеки), самоврядування, права людини і боротьба з дискримінацією, громадянські права, протестні рухи, революції та реформи, міжнародні відносини).

– світ людини, ідеї та концепції (світогляд і цінності, ідентичність й основи її формування, наука і мистецтво, ідеологія та її вплив на людину і суспільство, релігія, міфи, символи, образи минулого, сьогодні і майбутнього в суспільній свідомості) [4].

Для формування ідентичності та громадянської компетентності учнів початкових класів програма пропонує опанувати потрібні для цього знання і вміння, виробляти навички громадянської поведінки та виховувати громадянські чесноти в межах таких *змістових ліній*:

- «Я – Людина»,
- «Я серед людей»,
- «Моя культурна спадщина»,
- «Моя шкільна і місцева громади»,
- «Ми – громадяни України. Ми – європейці» [4].

Дуже важливо, щоб в учнів розвинувся стійкий інтерес до минулого, сучасності, до того, як влаштоване суспільство, до самих себе як членів громади, українського суспільства.

Саме тому Державний стандарт передбачає оволодіння учнями знаннями про ідентичність, про суспільні відносини, про минуле, про процеси історичного пізнання.

Однак усе це неможливо реалізувати якщо не відбувається засвоєння відповідних понять і фактів. І тут ми повинні звернути увагу на такий важливий момент, як робота з інформацією. В учнів потрібно формувати навички роботи з інформацією (не лише читання з розумінням, але й вміння переводити інформацію з одного виду в інший, наприклад: з таблиці в текст, з тексту в діаграму).

Також дуже важливо сформувані в дітей власне ставлення до світу. Якраз це й має на меті ГІОГ, яка зараз вивчається наскрізно з 1 класу в контексті вивчення предмету ЯДС.

Загальні очікувані результати			
№	Уміння	1–2 кл.	3–4 кл.
1. Орієнтація в історичному часі			
1.1	Орієнтуюся в історичному часі	Встановлюю послідовність важливих для мене подій (раніше / пізніше, до / після, давно / недавно). Пояснюю, як і чому люди визначають час	Визначаю послідовність подій. Співвідношу одиниці вимірювання часу
1.2	Розкриваю тривалість і варіативність подій в часі	Описую послідовність етапів розвитку людини. Намагаюся пояснити, як події пов'язані між собою	Встановлюю кількість поколінь у своїй родині, розкриваю зв'язки між моїм та попередніми поколіннями

1.3	Виявляю і прогноую суспільні (історичні) зміни	Розрізняю теперішнє, минуле, майбутнє (було – є – буде)	Пояснюю, яку культурно-історичну спадщину я маю. Виокремлюю важливі для себе і громадян України події, обмірковую, як вони вплинули на моє життя
2. Орієнтація в соціальному просторі			
2.1	Орієнтуюся у соціально-історичному просторі	Орієнтуюся у близькому до свого місця проживання й освоєному людьми просторі	Розпізнаю відомі мені об'єкти соціального простору, планую прогулянку / подорож / екскурсію до об'єктів культурної спадщини рідного краю, України
2.2	Виявляю взаємодію природного і соціального середовищ	Показую, як природа дає людям засоби до існування. Описую зміни, які я спостерігаю у знайомому мені просторі, пов'язані з людською діяльністю	Пояснюю цінність природи для життя та роль людської діяльності в освоєнні довкілля
2.3	Створюю разом з іншими громадський простір	Досліджую об'єкти громадського простору в моїй місцевості. Дотримуюся правил поведінки під час гри, прогулянок і відпочинку	Розрізняю приватний і громадський простір. Протидію (залучаючи дорослих) порушенням правил поведінки в публічних місцях

3. Пошук та критичний аналіз соціальної (історичної) інформації			
3.1	Добираю джерела історичної та суспільно значущої інформації	Пояснюю, де я можу знайти потрібну інформацію. Виявляю основний зміст джерела інформації. Розпитую старших людей про минуле	Знаходжу потрібну інформацію про минуле і сучасне. Добираю джерело інформації відповідно до своїх потреб і зацікавлень
3.2	Аналізую соціальну (історичну) інформацію	Виділяю в джерелі інформацію про відомому мені особу / подію. Запитую про те, що мене зацікавило. Знаходжу відповіді на запитання	Вирізняю в тексті окремі події, персонажі, поняття. Формулюю зрозумілі запитання, щоб дізнатися про людей, минулі й теперішні події
3.3	Оцінюю достовірність соціальної (історичної) інформації	Розумію, що якась інформація є правдивою, а інша – вигаданою. З допомогою дорослих обговорюю зміст і спосіб подання інформації, висловлюю ставлення до неї	Вирізняю факти, які викликають у мене сумніви. Знаходжу інформацію, яка спростовує або підтверджує мої сумніви. Пояснюю наслідки поширення неправдивої інформації
4. Синтез соціальної (історичної) інформації			
4.1	Систематизую та узагальнюю різноморідну соціальну (історичну) інформацію	Виокремлюю незрозумілі мені слова і з допомогою дорослих встановлюю їх зміст. Придумую назву твору, що відображає його зміст	Збираю інформацію на тему, яка мене цікавить. Визначаю важливі і менш важливі відомості й обґрунтовую. Порівнюю події, вчинки осіб

4.2	Інтерпретую соціальні (історичні) факти	Розповідаю про себе та інших (на основі спостережень, текстів)	Виражаю різними способами уявлення про визначні постаті, пам'ятки культури, відомі історичні події
5. Оцінювання соціальної (історичної) інформації			
5.1	Формулюю та представляю судження, добираючи аргументи	Висловлюю свої вподобання. Виокремлюю фрази та / або дії, які мене вразили. Обмірковую вплив моїх слів та / або дій на думку інших	Формулюю власну думку щодо вчинку, події, пам'ятки культури. Добираю прості докази. Дотримуюся послідовності викладу
6. Дотримання і захист прав людини			
6.1	Формую себе як особистість (у повазі до людської гідності)	Описую себе, свій характер, захоплення, що мене вирізняє від інших	Визначаю свої найкращі риси характеру, моральні якості. Розповідаю про свої плани на майбутнє та пояснюю, як їх можна реалізувати
6.2	Захищаю права людини	Пояснюю, що я можу і маю робити у сім'ї, серед однолітків, у школі. Дотримуюся правил поведінки, що засвідчують мою повагу до інших. Звертаюся за допомогою до старших у випадках, коли мене або когось ображають	Не порушую прав інших дітей, виявляю та засуджую такі вчинки. Пояснюю, до кого можна звернутися, коли ображають і / або принижують мене чи інших, відповідно дію в таких ситуаціях

6.3	Протидію і запобігаю виявам дискримінації та нерівного ставлення	Розпізнаю вчинки і слова, які можуть підтримати або образити. Поважаю різноманітність, справедливо ставлюся до інших	Спілкуюся, враховуючи особливості інших людей. Пояснюю, чому потрібно діяти справедливо
7. Взаємодія у спільноті			
7.1	Ідентифікую себе зі спільнотами	Збираю інформацію та розповідаю про свою родину, однокласників. Пояснюю, що означає бути членом родини, учнем. Долучаюся до родинних традицій, пояснюю їхнє значення для себе	Досліджую своє походження, родовід, визначаю свою роль у школі, громаді, державі. Досліджую, які традиції і свята шанують у моїй родині, у родинях моїх друзів і однокласників, ставлюся з повагою до цих традицій і свят
7.2	Співпрацюю	Знайомлюся з однолітками. Уважно слухаю інших та висловлюю свою думку. Надаю допомогу, коли просять, та звертаюся по неї, коли потребую	Виявляю свої почуття до людей, не ображаючи та не принижуючи їх, стримано пояснюю свою думку. Співпрацюю з однокласниками для досягнення спільних цілей
8. Демократичне громадянство			
8.1	Роблю відповідальний вибір	Домовляюся з однокласниками про добродійні правила взаємодії, дотримуюся досягнутих домовленостей,	Створюю разом з однокласниками та використовую правила та процедури вирішення питань, які стосуються жи-

		пояснюю, чому це важливо	ття класу. Пояснюю, як мій вибір та мої дії можуть вплинути на інших людей
8.2	Беру участь у розв'язанні проблем спільнот	Розповідаю про проблеми, з якими стикаються моя родина, клас, обираю варіанти їх розв'язання. Долучаюся до корисних справ у родині, класі, школі	Аналізую проблеми класу, школи, громади та пропоную варіанти їх вирішення. Долучаюся до справ, корисних для класу, школи, громади
8.3	Осмислюю громадсько-політичне життя	Виявляю зв'язки між людьми, які мене оточують	З'ясовую, як і хто впливає на події довкола мене, що викликає довіру людей один до одного

4. Розкриємо позитивні та негативні аспекти реалізації громадянської і історичної освітньої галузі на основі аналізу програм для 1 класу.

Освітня програма за Вальдорфською педагогікою

За	Проти
Діти в своєму найближчому довкіллі. Моя сім'я, родовід. Моє родинне дерево. Моя школа. Моє місто (село). Ми – пішоходи. Народні та сімейні свята.	Доцільно було б уже в першому класі знайомити дітей із поняттями Україна, українська держава, державна символіка оскільки громадянська компетентність дитини не обмежується знанням про свою родину.

Програма «На крилах успіху»

За	Проти
<p>1. Принцип побудови програми за конценрами, що дає можливість учителю цілісно формувати компетентності та світогляд дитини.</p> <p>2. Проектна діяльність.</p> <p>3. Концентр «Людина»: Тема «Людські чесноти і вади» дає можливість формування системи цінностей дитини (зокрема на прикладах із мультфільмів чи безпосередніх зустрічей з людьми, які можуть бути прикладом).</p> <p>4. Концентр «Рукотворні предмети навколишнього світу»: цікавим є проєкт «Як хліб на стіл прийшов».</p> <p>5. Концентр «Середовища існування» дає можливість для формування соціальних компетентностей в колективі, родині, громадських місцях.</p>	<p>Доцільно було б дати дітям розуміння поняття «успіх».</p> <p>Необхідно знайомити учнів з розумінням символіки хліба як основи української традиційної землеробської культури. Відомості з народознавства дали б можливість розкриття історичної складової освітньої галузі.</p> <p>Немає тем чи завдань для формування громадянських компетентностей через ознайомлення із державними символами, наприклад. Зокрема є навчальний проєкт «Герб і гімн школи», але немає відповідного проєкту про державну символіку України.</p>

Програма «Освіта для життя»

За	Проти
<p>1. Реалізація завдань освітньої галузі відбувається через ознайомлення з такими проблемами: «Держава в якій ти живеш, її столиці. Національні і державні символи».</p> <p>2. Методичний конструктор до проєкту «Я школяр (школярка)» передбачає реалізацію завдань освітньої галузі через ознайомлення з історією імені, значення імені чи прізвища тощо.</p>	<p>Доцільно пропонувати учням роботу над проєктами з даних проблем.</p> <p>Цікаво було б дослідити разом з учнями історико-культурні традиції побутування тих чи тих імен, регіональну специфіку поширення прізвищ тощо.</p>

3. Пропонована програма містить достатньо завдань для формування соціальних компетентностей дитини.	
---	--

Освітня програма «Інтелект України»

За	Проти
Громадянська та історична освітня галузь в проєктних класах науково-педагогічного проєкту «Інтелект України» реалізується в повному обсязі відповідно до освітніх програм, розроблених авторським колективом учасників проєкту «Нова українська школа – 2»: «Освітньої програми громадянської та історичної освітньої галузі»	

Педагогічна технологія «Росток»

За	Проти
Громадянська та історична освітня галузь реалізовується через інтегрований курс «Навколишній світ» у 1 класі початкової школи (4 години на тиждень) розкриває ідею: «Поряд з нами – цілий світ» . Системоутворювальною основою змісту в 1 класі є його зв'язок з життям, акцентування уваги на конкретних об'єктах і явищах природного, предметного та соціального середовищ, в яких перебуває дитина. Найважливішими завданнями курсу «Навколишній світ» у 1 класі є адаптація до школи, формування комунікативних та необхід-	Доцільно було б конкретизувати тематику проєктів, а не обмежуватися загальними назвами як от «Традиції моїх предків». Промисли чи ремесла, українська духовна культура розвиваються і сьогодні. Такі проєкти дали б можливість учням розповісти про сучасні традиції чи про їх збереження упродовж тривалого історичного періоду. До такої роботи можна широко залучати батьків, проводити спільні дослідження, експедиції тощо.

<p>них дослідницьких умінь, правильної поведінки в школі і вдома, виховання патріотичних почуттів, любові до рідного краю, його природи, до своєї сім'ї.</p> <p>Програма 1-го класу базується на таких основних розділах: «Школа радо нас вітає», «Здоровим будь», «Мій рідний край, моя країна» тощо.</p>	
--	--

Освітня програма «Світ в якому я живу»

За	проти
<p>1. Зміст освітньої галузі структуровано за п'ятьма змістовими лініями:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Я – Людина 2. Я серед людей 3. Моя культурна спадщина 4. Моя шкільна і місцева громади 5. Я – громадянин України і європеєць <p>2. Розкрито роль громадянської та історичної освітньої галузі у формуванні ключових компетентностей.</p> <p>3. Програма, у якій ця освітня галузь розкрита найповніше.</p>	<p>Не показано, як відбувається процес поєднання змісту освітніх галузей у програмі інтегрованої частини програми.</p>

Проектування змісту програм для початкової школи ґрунтується на реалізації *принципів*, які уточнюють теоретичні підходи для вибору змісту залежно від вікових особливостей учнів. Це – передовсім принципи *світоглядної* освіти: людиноцентризму, системності й цілісності, систематичності, відкритості думок і свободи вибору, поєднання локального і глобального, стимулювання розвитку й саморозвитку кожної особистості.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2

ТЕМА: ТРАДИЦІЙНІ ТА ІННОВАЦІЙНІ МЕТОДИ, ПРИНЦИПИ, ПРИЙОМИ І ФОРМИ НАВЧАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

МЕТА: ознайомитись із традиційними й нетрадиційними принципами навчання; розглянути методи та прийоми навчання, з'ясувати особливості їх застосування в освітньому процесі; проаналізувати ефективність словесних методів і наочності; вивчити суть, особливості та класифікацію інтерактивних методів навчання.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Принципи навчання: традиційні та нетрадиційні.
2. Методи і прийоми навчання: традиційні та нетрадиційні.
3. Інтерактивне навчання: методи та технології.
 - 3.1. *Суть інтерактивного навчання.*
 - 3.2. *Класифікація інтерактивних методів навчання.*
 - 3.2.1. *Колективна форма навчання – робота в парах та групах.*
 - 3.2.2. *Метод «Мозковий штурм».*
 - 3.2.3. *Вправи-енергізатори.*
4. Групові та фронтальні методи інтерактивного навчання.
 - 4.1. *Групові методи.*
 - 4.2. *Фронтальні методи.*
5. Формування громадянської та історичної компетентності засобами інтерактивних технологій.
6. Метод проєктів і досліджень у початковій школі.

Практичні завдання

- ✓ Проаналізуйте принципи навчання, на яких ґрунтується Державний стандарт початкової освіти.
- ✓ Опрацюйте правила та шляхи реалізації принципів навчання.

- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: «*принципи навчання*», «*традиційні принципи навчання*», «*нетрадиційні принципи навчання*», «*методи навчання*», «*інтерактивне навчання*».

Рекомендована література:

1. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.
2. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.
3. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник / Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Київ: Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.
4. НУШ. Типові освітні програми для закладу загальної середньої освіти. 1–2 класи / уклад. А.В. Лотоцька. Харків, 2019. 192 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Принципи навчання – це провідні положення, які визначають діяльність вчителя і характер пізнавальної діяльності учнів. Принципи навчання визначають ефективність навчання у різних формах, за різного змісту і організації [13, с. 343].

Щоб якнайкраще врахувати всі можливі варіанти всіх умов, у процесі розробки змісту навчального матеріалу громадянської та історичної освітньої галузі доцільно користуватися такими **традиційними принципами**:

- *Принцип виховуючого навчання.*
- *Принцип науковості навчання.*
- *Принцип систематичності і послідовності навчання.*
- *Принцип доступності навчання.*

- *Принцип історизму.*
- *Принцип народності.*
- *Принцип гуманістичної спрямованості змісту.*
- *Принцип наочності навчання.*
- *Принцип індивідуалізації навчання.*

Існують також **нетрадиційні принципи:**

- *Принцип народоналежності.*
- *Принцип етнічності.*
- *Краєзнавчий принцип (або принцип регіональності).*
- *Принцип демократизації навчання.*

2. Принципи навчання є основоположними щодо ефективної організації педагогічного процесу. Знання їх дає змогу вибрати відповідні методи навчання. Принципи навчання визначають його мету, але необхідно знати спосіб, з допомогою якого можна досягти цієї мети, тобто – **метод**.

Головні завдання методів: стимулювати навчання; організувати навчання; контролювати навчання.

Традиційні методи навчання:

- *Словесні методи.*
- *Наочні методи.*
- *Практичні методи.*
- *Репродуктивні методи.*
- *Проблемно-пошукові методи.*
- *Логічні методи.*
- *Методи самостійної роботи.*
- *Методи стимулювання і мотивації навчальної діяльності учнів.*
- *Методи контролю і самоконтролю у навчанні [10, с. 67].*

Нетрадиційні методи:

- *Метод національного утвердження.*
- *Метод права етнічного голосу.*
- *Метод мовного очищення.*
- *Метод відродження звичаїв та обрядів.*
- *Метод народження фольклору.*

3. Інтерактивне навчання – це навчання, засноване на діалозі і відбувається в умовах постійної активної взаємодії між усіма учасниками освітнього процесу [19, с. 10].

Інтерактивне навчання включає:

- постійну, активну взаємодію та взаєморозуміння між педагогом і всіма учасниками навчального процесу;
- розв’язання питань і проблем, які є спільними, однак важливими для кожного учасника
- рівність вчителя та учнів як суб’єктів освітнього процесу.

Мета інтерактивного навчання:

- створити необхідні умови для активної участі в освітньому процесі всіх учнів класу;
- розвивати як академічні, так і загальнонавчальні навички учнів початкових класів;
- виховувати життєві цінності;
- створити атмосферу співпраці та обміну думками;
- розвивати комунікативні навички і компетенції;
- створити комфортне освітнє середовище, в якому кожен учень може досягти успіху й відчувати себе інтелектуально компетентним, захищеним, унікальним і важливим.

4. Інтерактивні методи навчання можна умовно поділити на **групові** та **фронтальні**. Перші передбачають взаємодію між малими групами (фактично між двома і шістьма учасниками), тоді як другі – співпрацю і взаємне навчання всього класу. Обговорення у малих групах триває від трьох до п’яти хвилин, презентації – три хвилини, а фронтальна робота – одну хвилину.

Групові методи:

- *Робота в парах.*
- *Робота в трійках.*
- *Змінювані трійки.*
- *Карусель.*
- *Робота в малих групах.*
- *Акваріум.*

Фронтальні методи:

- *Велике коло.*
- *Мікрофон.*
- *Незакінчені речення.*
- *Аналіз дилеми (проблеми).*
- *Мозаїка [10, с. 82].*

Вимоги до впровадження інтерактивного навчання:

– для учнів необхідно провести вступні заняття, оскільки вони ще зовсім не знайомі з таким типом навчання. Дуже важливо чітко і зрозуміло пояснити, що таке інтерактивне навчання, а також ознайомити дітей з правилами роботи в групах;

– необхідно створити і постійно підтримувати дружню атмосферу в класі, адже без цього неможливо застосовувати інтерактивне навчання;

– під час інтерактивного навчання дуже важко підтримувати дисципліну та увагу. Крім того, етапи впровадження інтерактивного навчання потрібно планувати і здійснювати поступово. Краще ретельно підготувати кілька інтерактивних уроків протягом навчального року, ніж часто проводити поспішні «ігри»;

– до інтерактивного навчання повинні бути залучені всі учні. Зрозуміло, що сильні учні будуть більш активними, ніж слабші. Однак необхідно постійно залучати всіх учнів і створювати «ситуації успіху»;

– інтерактивне навчання не має бути самоціллю. Воно вимагає постійного контролю за процесом і досягненням поставлених цілей (цілі мають бути чітко визначені і легко контролюватися), а в разі невдачі треба переглянути і скоригувати стратегію і тактику роботи в пошуках недоліків;

– інтерактивне навчання треба поєднувати з іншими методами роботи (традиційними методами та самостійним пошуком);

– не можна будувати весь освітній процес виключно на інтерактивних методах. Це один з багатьох методів, який може допомогти досягти поставлених цілей і принести результат, але тільки в поєднанні з іншими методами.

5. Мета розвитку громадянської компетентності молодших школярів має інтегративний характер. Вона полягає у тому, щоб підготувати їх до елементарної міжкультурної комунікації у найбільш типових ситуаціях, спираючись на необхідний у початковій школі мінімум комунікативного мислення, який повинен включати певні культурологічні знання.

Ось кілька прикладів форм інтерактивного навчання, які можуть допомогти розвинути соціокультурну компетентність учнів і допомогти їм бути ефективними в класі.

Робота в малих групах допомагає учням розвивати навички, необхідні для спілкування та співпраці. Це стимулює командну роботу. Ідеї, що генеруються в групі, є взаємно корисними для учасників. Висловлюючи свою думку, учні відчують себе більш впевнено. Вчитель об'єднує учнів у малі групи, дає їм завдання, встановлює час для роботи і заслуховує презентацію групи після завершення роботи.

Мозковий штурм – це цікава форма роботи, яка надає можливості для інноваційних та креативних ідей, стимулює кожного учня до творчого мислення, розвиває увагу, навчає долати проблеми, розвиває комунікативні навички, передбачає роботу в малих групах. Мозковий штурм – це чудовий спосіб використати соціокультурний досвід учнів у розв'язанні проблем та розробці ідей.

Дискусія або круглий стіл – розвиває вміння учнів формувати власну думку, висловлювати й обґрунтовувати її. Обговорюючи запропоновані питання, учні долучаються не лише до мови та культури спілкування, а й до культури співпраці.

Метод проєктів – це ефективний спосіб об'єднати теорію з практикою, розвинути творчі здібності учнів та розв'язати цікаві проблеми, які є реалістичними й близькими для них.

Рольова гра створює лінгвокультурні ситуації, дозволяє учням брати участь в активному використанні конкретних мовних навичок і зрозуміти особливості функціонування мови в нових соціокультурних ситуаціях (просторах).

6. Метод проєктів – це спосіб ефективного планування досліджень, розробок та управління для досягнення результатів у най-

кращий спосіб. Для успішної реалізації здійснюється практична діяльність, спрямована на досягнення поставлених цілей. Проєкти впровадження досліджень залишаються дослідженнями, але організуються виключно за проєктним методом [13, с. 212.

Проєктна діяльність – це спільна діяльність зі спільною метою, узгодженим методом і способом виконання, спрямована на досягнення спільного результату. Обов'язковими умовами проєктної діяльності є уявлення про кінцевий продукт діяльності, дослідницький етап (розробка концепції, визначення цілей і завдань проєкту, наявних і оптимальних ресурсів, підготовка плану реалізації проєкту) та його реалізація.

Використання інтерактивних методів навчання висуває певні вимоги до організації уроків. Вони мають на меті навчати критично мислити, спілкуватися, знаходити компроміс, заохочувати до співпраці, ставити питання і представляти різні позиції; розв'язувати проблеми і виконувати завдання; створювати ситуації активної участі учнів.

Проєкти та дослідницькі методи ґрунтуються на:

- розвитку пізнавальних здібностей і навичок учнів;
- вмінні орієнтуватися в інформаційному просторі;
- вмінні конструювати власні знання;
- вмінні критично мислити.

Етапи роботи над проєктом:

– організація проєкту: вибір типу навчального проєкту, теми навчального проєкту, навчальної проблеми та навчальних цілей.

– планування проєкту: вибір учнями видів діяльності та методів розв'язання проблеми, формування робочих груп, визначення видів майбутніх результатів та форм їх представлення, складання учнями планів (кроків) роботи над проєктом, визначення критеріїв оцінювання проєктної діяльності учасників.

– реалізація проєкту: визначення релевантних джерел інформації, самостійна дослідницька діяльність учнів, виготовлення освітніх продуктів.

– результати проєкту: оформлення та презентація результатів, аналіз й оцінювання проєктної діяльності.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3

ТЕМА: ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «Я – ЛЮДИНА»

МЕТА: сформувати уявлення про виникнення людини; виробити усвідомлення людини як біологічної і соціальної істоти та її неповторності й самоцінності; розглянути проблему моральності та її основи; ознайомитись із методикою виховання в учнів уявлення про моральні якості та цінності; вивчити етичні норми і правила поведінки, зокрема історичні особливості їх виникнення та становлення; розглянути особливості формування ціннісних орієнтацій учнів початкових класів

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Формування в учнів усвідомлення людини як біологічної і соціальної істоти, усвідомлення неповторності і самоцінності кожної людини.
2. Проблема моральності та її основи. Оволодіння методикою виховання в учнів уявлення про моральні якості та цінності.
3. Етикетні норми і правила: історичні особливості їх виникнення та становлення.
4. Методика формування ціннісних орієнтацій учнів.

Практичні завдання

- ✓ Розробіть сторінку робочого зошита для самопізнання учнів до змістової лінії «Я – людина».
- ✓ Напишіть есе-роздуми на тему «Людське життя – найвища цінність».
- ✓ Дайте визначення і поясніть сутність понять: «особистість», «індивідуальність», «людина», «цінності», «мораль», «моральні переконання», «етичні норми», «етикет».

Рекомендована література:

1. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 12 грудня 2013 р., м. Київ / упоряд.: В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. Київ : НІСД, 2014. 192 с.

2. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / упоряд.: Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, Гай-Нижник та ін. ; керівник проєкту М.С. Кармазіна. Київ : Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2011. 808 с.

3. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» : навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.

4. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.

5. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–16.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Внутрішній світ людини є дуже складним. Кожна людина – неповторна особистість, і пояснити це дитині є одним з першочергових завдань школи. Важливість цієї теми має *психологічне і педагогічне* значення.

Психологічне значення полягає у тому, що потрібно допомогти дитині усвідомити себе як людину, особистість, знайти себе в цьому світі. Адже дитині дуже важко самій розібратися у своєму внутрішньому світі, сформуванню власне «Я», зрозуміти, чим і чому вона відрізняється від інших. І якщо їй не допомогти, то це може призвести до вироблення різних комплексів.

Педагогічне значення вивчення цієї теми не менш важливе. Адже потрібно навчити дитину розуміти та з повагою ставитися до інших людей, які від неї відрізняються. Щодо *зовнішніх відмінностей людей*, то тут все просто і зрозуміло: зріст, колір шкіри, очей, волосся.

Набагато цікавішим, багатшим є *внутрішній світ людини*: характер, темперамент, духовність. Саме ці внутрішні відмінності кожної людини творили історію: одні, маючи «комплекс неповноцінності», нищили світ, інші, маючи той самий комплекс, – творили шедеври мистецтва. В одних випадках відмінності між людьми об'єднували і створювали нові країни, в інших – розвалювались цілі імперії.

Так в чому ж полягає відмінність між людьми?

Робота над усвідомленням особливості і неповторності кожної людини ґрунтується на *формуванні поняття про Людське «Я»*, яке виражається у рисах характеру, поведінці та вчинках людини. Дитина, що тільки народилася на світ, виявляє лише односторонню активність: щоб дорослі задовольняли її біологічні потреби. Але мине небагато часу, і в неї з'явиться перша людська потреба – мати контакт з людьми. З віком дитя стає активнішим, більше реагує на матір, інших людей. Дитина стає *соціальною істотою*, стає *особистістю*.

Особистісність: це соціально-духовна якість, якої набуває дитина як людський індивід в предметній діяльності, спілкуванні з людьми, самопізнанні зовнішнього світу (світу предметів і світу людей). Вона характеризує рівень і якість наявності в індивіді соціальної і духовної сутності [13, с. 198].

Індивідуальність – це неповторне поєднання фізіологічних, психологічних, соціальних і духовних особливостей людини, що складають її своєрідність, відмінність від інших людей [13, с. 89].

Людина – це індивід (бо має тіло), особистість (бо має соціальну, духовну сутність), індивідуальність (бо є неповторною цілісністю), суб'єкт (бо характеризується активністю, здатністю до активності).

Ставлення до самої себе багато в чому визначає прояв характеру людини. Скромність, самокритичність повинні поєднуватись з почуттям гідності та усвідомлення своєї корисності [13, с. 112].

2. Мораль – одна зі сторін суспільної свідомості, яка відображає реальні відносини і регулює моральні аспекти людської діяльності у формі ідей і понять [13, с. 216].

Методологічною основою морального виховання є етика.

Етика і мораль. Слово «етика» відоме як назва особливої дисципліни, предметом вивчення якої є *філософія моралі*. Однак ці значення не завжди збігаються. Наприклад, у медицині під етикою розуміємо кодекс поведінки лікарів, що ґрунтується на загальних принципах моралі.

Основні моральні принципи можуть бути зрозумілими, але шлях до їх виконання іноді достатньо складний. Проте це не означає, що самі принципи втрачають зміст. Водночас теоретичні моральні принципи недостатні самі собою. Вони повинні використовуватися відповідно до *етичної практики*.

Кожен із нас як *моральний суб'єкт* пов'язаний не просто зі звичайним кодексом моральних законів, а й з іншими особистостями. І якщо ці відносини ґрунтуються на взаємоповазі, тоді дотримання моральних законів – не просто питання додержання певних норм, а справжні *міжособистісні стосунки*.

Цінності – мотиви, потреби, інтереси, які визначають соціальні орієнтації індивідів чи груп осіб і фіксують позитивну чи негативну значимість для них об'єктів і явищ навколишнього світу [13, с. 432].

Розрізняють матеріальні, духовні цінності, а також загальнолюдські цінності – світоглядні ідеали, моральні норми, які відображають досвід усього людства і є спільними для всіх людей.

Моральне виховання має ґрунтуватися на гуманістичній ідеї про те, що люди народжуються з природним прагненням до добра, істини і краси. Виховання учнів повинно прищеплювати їм таку систему *моральних цінностей*.

Абсолютні цінності – загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення і безмежну сферу дії (наприклад, любов, добро, гідність, правда, чесність).

Національні цінності – це цінності, які є важливими для однієї нації, але не обов'язково поділяються іншими націями (наприклад, історична пам'ять, почуття національної гідності, патріотизм).

Громадянські цінності ґрунтуються на визнанні гідності людини і є характерними для демократичного суспільства. До них належать, зокрема, права і свободи людини, відповідальність перед іншими, ідея суспільної злагоди та повага до закону.

До **сімейних цінностей** належать моральні засади сімейного життя, відносини між поколіннями, закон подружньої вірності, турбота про дітей і пам'ять предків.

Моральні взаємини в сім'ї накладають свій відбиток на подальше життя людини. Їх вплив полягає передовсім у тому, що вони є сильними емоціями, вони є сталими і закладають фундамент усіх моральних ставлень до суспільства, праці й інших людей.

Молодший шкільний вік є найефективнішим періодом для формування моральних рис та якостей особистості. Це пояснюється таким:

- 1) зміна соціального контексту розвитку, перебудова всієї системи ставлень дитини до навколишнього світу;
- 2) активне формування самооцінки як складової самопізнання
- 3) емоційна вразливість та соціально-емоційний розвиток;
- 4) формування відповідних віку моральних норм через наслідування моделей поведінки дорослих, зокрема педагогів.

3. Етикет – це встановлений порядок, сукупність правил, що регулюють зовнішні прояви людських взаємин. Етикет – це встановлений кодекс поведінки та правила поведінки в будь-якому суспільстві [13, с. 86].

Яке походження слова «етикет»? Термін «етикет» уперше вжив французький король Людовик XIV у XVII столітті. На одному з прийомів запрошеним гостям вручили картки з переліком правил

поведінки, яких треба було дотримуватися. Назва цієї картки (етикетки) і дала початок поняттю етикету.

У Середньовіччі правила етикету застосовувалися до різних верств суспільства. Навіть мандрівні студенти мали свої правила. Етикетного кодексу суворо дотримувалися, особливо при дворах високопоставлених правителів.

За часів Київської Русі велике значення мало виховання, спрямоване на прищеплення культури поведінки. Наприклад, у 1117 році великий князь Київський Володимир Мономах написав твір під назвою «Поученіє», адресований як дітям, так і дорослим. Князь уважав, що виховання залежить не від окремих настанов, а від комплексу виховних засобів, серед яких виділялися етикет і гарні манери.

Увічливість і чемність, стверджував він, зумовлені не людською природою, а навичками і вміннями, набутими завдяки вихованню. «...Коли їсте і п'єте, будьте мовчазні, мовчіть при старших, слухайте мудрих, будьте привітні як до рівних, так і до нижчих. Не гнівіть словами, не богохульствуйте в розмові, не смійтеся надмірно і соромтеся старших».

Етикет має ситуативний характер. Конкретна ситуація визначає, які слова і жести людина обирає. Етикетні ситуації пов'язані з повсякденними подіями та святами. Щоб навчитися етикету, недостатньо засвоїти набір правил поведінки. Необхідно розуміти історію виникнення етикету та особливості поведінки, характерні для різних країн світу.

Педагогічний етикет – це коректна, ділова та доброзичлива поведінка педагога щодо своїх колег, учнів та їх батьків [13, с. 387].

Дотримання вчителем педагогічного етикету є головною складовою його професіоналізму. Це пов'язано з тим, що педагог є прикладом для наслідування, а тому має бути обізнаним і компетентним фахівцем у своїй галузі та мати високий рівень культури поведінки.

4. Питання формування ціннісних орієнтацій людини – актуальне протягом століть. Сама категорія «цінність» є центральним і між-

дисциплінарним поняттям аксіології (теорії цінностей). Проблема цінностей та ціннісних орієнтацій людини висвітлювалась у працях багатьох філософів, психологів, педагогів та соціологів.

Під цінностями розуміють складну ієрархічну систему понять і переконань, що формуються на перетині особистісних мотивацій, біологічних, психологічних і соціальних потреб та цілей, світогляду людини, а також умов соціального, культурного й освітнього середовища, які на них впливають.

Поняття ціннісних орієнтацій близьке до поняття цінностей – складної ієрархічної системи взаємозалежних особистісних цінностей, які виступають регулятивним механізмом прийняття рішень, детермінуючи поведінку особистості в конкретній ситуації та визначаючи перспективи її розвитку.

Розглянемо одну з методик, яка дає змогу визначити рівень сформованості загальнолюдських цінностей та ціннісних орієнтацій учнів 3–4 класів у процесі вивчення інтегрованого курсу «Я досліджую світ».

Методика «Ціннісні орієнтації»

Система ціннісних орієнтацій визначає змістову сторону спрямованості особистості і складає основу її взаємин із навколишнім світом, іншими людьми, а також із собою. Вона є основою світогляду і ядром мотивації життєвої активності, основою життєвої Я-концепції.

Найпоширенішою методикою вивчення ціннісних орієнтацій на сьогодні є методика М. Рокича, яка базується на прямому ранжуванні списку цінностей. Ця методика розрізняє два типи цінностей.

Термінальні цінності – це переконання у тому, що певні кінцеві цілі існування індивіда варті того, щоб до них прагнути, тоді як *інструментальні цінності* – це переконання в тому, що певні поведінкові стратегії або особистісні риси є бажаними у будь-якій конкретній ситуації.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілі на *цінності-цілі* і *цінності-засоби*.

Респондентам дають два списки цінностей (по 16 у кожному), розкладені в алфавітному порядку на папері, або на картках. У списках респонденти присвоюють кожній цінності ранговий (порядковий) номер.

Спочатку подається кінцевий набір цінностей (цінності-цілі, список А), а потім набір інструментальних цінностей (цінності-засоби, список Б).

Таблиця 1

Термінальні цінності (цінності-цілі, список А)
<ul style="list-style-type: none"> • активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя) • впевненість у собі (внутрішня гармонія) • воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках) • здоров'я (фізичне і психічне) • краса природи і мистецтва (сприймання прекрасного) • любов до рідних і близьких людей • матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних утруднень) • наявність гарних і вірних друзів • пізнання (можливість розширення свого кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток) • продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей) • розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалювання) • розваги (приємний, необтяжливий плин часу, відсутність обов'язків) • суспільне визнання (повага товаришів, колективу) • творчість (можливість творчої діяльності) • щасливе сімейне життя (добробут) • щастя інших (розвиток і удосконалювання інших людей, людства в цілому)

Інструментальні цінності (цінності-засоби) список Б)
<ul style="list-style-type: none"> • акуратність (охайність) • вихованість (гарні манери) • високі вимоги до життя і високі домагання • відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримувати слова) • життєрадісність (почуття гумору) • незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче) • непримиренність до недоліків у собі й інших • освіченість (широта знань, висока загальна культура) • працьовитість, продуктивність у роботі • самоконтроль (стриманість, самодисципліна) • сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів • тверда воля (уміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами) • терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки) • уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички • чесність (правдивість, щирість) • чуйність (дбайливість)

Інструкція. Ви отримуєте набір з 16 карток із записаними на них цінностями. Ваше завдання – розставити керівні принципи вашого життя у порядку важливості для вас. Кожна цінність написана на окремій картці. Уважно подивіться на картки, виберіть ту, яка для вас найважливіша, і покладіть її зверху. Потім виберіть другу за важливістю цінність і покладіть її поруч з першою. Зробіть те саме з рештою карток. Найменш важлива залишиться останньою і буде розміщена на 16-му місці. Думайте повільно і обдуманно. Якщо ви передумаєте під час роботи, то можете змінити свою відповідь, помінявши картки місцями. Кінцевий результат повинен відображати вашу чесну позицію.

Перевагами цієї методики є зручність та економічність у проведенні опитування й обробці результатів; а також гнучкість, оскільки перелік цінностей можна варіювати. Істотними недоліками є вплив соціальної бажаності та можливість нещирості. Тому у такому ви-

падку особливу роль відіграє спонтанність проведення методики та наявність контакту між вчителем і учнем.

Для подолання цих недоліків і глибшого розуміння ціннісно-орієнтованої системи можна надати додаткову діагностичну інформацію та модифікувати інструкцію у такий спосіб, щоб можна було зробити більш обґрунтовані висновки. Наприклад, після виконання завдання можна запропонувати учням проранжувати картки, відповівши на додаткові запитання:

- *Як би ви розташували запропоновані цінності, якби стали такими, якими мрієте?*
- *Як, на ваш погляд, це зробила б людина, яка є досконалою у всіх відношеннях?*
- *Як зробили б це, на вашу думку, більшість людей?*
- *Як це зробили б ви, через 5 років?*
- *Як ранжували б картки ваші батьки?*

Оброблення результатів.

Аналізуючи ієрархію цінностей, варто зазначити, що учні групують цінності у змістові блоки за різними критеріями. Наприклад, інструментальні цінності можуть бути згруповані в етичні, комунікативні, індивідуалістичні, конформістські, альтруїстичні, цінності самоствердження та прийняття інших.

Це не всі можливі компоненти системи ціннісних орієнтацій. Вчитель повинен намагатися виявити індивідуальні закономірності. Якщо закономірності не вдається виявити, можна припустити, що в респондента не сформовані ціннісні орієнтації, або відповіді не є щирими.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4

ТЕМА: ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «Я СЕРЕД ЛЮДЕЙ»

МЕТА: сформувати уявлення про навички взаємодії людей у сім'ї, колективі, суспільстві на основі знань про моральні цінності українського народу; ознайомитись із методикою формування в учнів навичок соціальної компетентності, прагнення до випробування різних соціальних ролей, уміння взаємодіяти з іншими людьми; розглянути особливості формування в учнів навичок оволодіння етичними нормами і правилами.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Життєва компетентність дитини – основа розвитку її особистості.
2. Методика формування в учнів навичок взаємодії людей у сім'ї, колективі, суспільстві на основі знань про моральні цінності української культури.
3. Ознайомлення учнів з правилами етикету як сукупності вимог зовнішнього ставлення до людей.

Практичні завдання

- ✓ Запропонуйте виховні ситуації різного типу для вивчення змістової лінії «Я серед людей» в початковій школі.
- ✓ Доберіть активні і пасивні методи навчання, які можна використати під час вивчення змістової лінії «Я серед людей».
- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: *«соціальна компетентність»*, *«комунікативна компетентність»*, *«життєві навички»*, *«етичні норми»*, *«людські чесноти»*.

Рекомендована література:

1. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»: навчально-методичний посібник. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.
2. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.
3. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–16.
4. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу: навчально-методичний посібник / Гільберт Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. Київ: Генеза, 2019. 256 с.
5. Стеценко С. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 71–80.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Компетентність – це наявність знань про різні аспекти людського життя, вміння творчо використовувати інтелектуальні та фізичні засоби і здатність взаємодіяти з іншими в різноманітних ситуаціях, у тому числі конфліктних [13, с. 223].

Компетентність характеризує цілісність, достатність і адекватність дій, що здійснюються на основі наявності широких знань і відповідного практичного досвіду.

Розглядаючи компетентність, важливо враховувати не лише те, що людина знає і якими методами користується, але й те, чим керується у своїй поведінці, які погляди поділяє і як реагує на різні ситуації. Причому все це розглядається не ізольовано, а як єдине ціле.

Система освіти у ХХІ столітті потребує докорінного переосмислення відповідно до вимог сучасного світу. Основні принципи

компетентності згідно з концепцією ЮНЕСКО – «вчитися пізнавати», «вчитися працювати» і «вчитися жити» – мають бути реалізовані на практиці. Молодший шкільний вік є вирішальним у процесі розвитку життєвих навичок. Саме в цьому віці відбувається перехід особистості з позиції дитини дошкільного віку в нову «соціальну позицію».

Життєва компетентність – це знання, уміння, навички, життєвий досвід і здібності людини, необхідні для розв’язання життєвих проблем і продуктивного життя як індивідуального життєвого проєкту. Життєва компетентність належить до свідомих і несвідомих установок, які дозволяють людині виконувати свої життєві та соціальні ролі й пов’язана із самовдосконаленням.

Комунікативна компетентність – це здатність встановлювати і підтримувати необхідний контакт з іншими людьми [11, с. 97].

Ефективна комунікація характеризується тим, що інша сторона досягає взаєморозуміння та кращого розуміння ситуації. Комунікативна компетентність розглядається як система внутрішніх ресурсів, необхідних для встановлення ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії.

2. Важливим завданням громадянської та історичної освітньої галузі є розвиток **соціальної компетентності** учнів, тобто життєвих навичок, які дають змогу дітям сформувати основу для адаптивної та позитивної поведінки, що дозволяє їм належно дотримуватися прийнятих у суспільстві норм і правил й ефективно розв’язувати повсякденні життєві проблеми.

Зміст уроків має бути спрямований на розвиток таких життєвих навичок, як спілкування, прийняття рішень, критичне і творче мислення, управління емоціями, стресом і конфліктами, а також розпізнавання і формування цінностей [11, с. 108].

Сім’я є основним чинником соціалізації особистості. Тому основним завданням змістової лінії «Я серед людей» є формування в учнів навичок взаємодії, спілкування та толерантного ставлення до членів сім’ї без упереджень, стереотипів і конфліктів, ефективної

взаємодії не лише з батьками та родичами, а й з однолітками та дорослими (представниками інших національностей, віросповідань). Сім'я була і завжди буде в центрі народної педагогіки.

Звичайно, упродовж століть народ нагромадив величезну кількість знань, що дає підстави сказати: «Як би ти багато не знав, більше від народу не знатимеш». Сьогодні здобутки народної педагогіки дедалі активніше використовуються у практичній діяльності вчителів. Вони є арсеналом українознавчого матеріалу для вчителя початкових класів у контексті викладання курсу «Я досліджую світ».

3. У змісті громадянської та історичної освітньої галузі достатньо уваги приділено ознайомленню учнів з *правилами етикету*, які передбачають правила поведінки в громадських місцях, у транспорті, форми звернення, вітання, пробачення тощо. Однак для щоденного етикету необхідні навички поведінки, формуванню яких треба надавати постійну увагу. Доцільно разом з учнями проаналізувати звичайний день і спробувати на різних його етапах визначити основні правила етикету щодо спілкування з тими людьми, які протягом дня оточують дитину.

Таке обговорення може відбуватися у формі бесіди й одночасною роботою вчителя біля дошки, а учнів у зошитах. Залежно від особливостей класу, місця проживання дітей, укладу життя щоденний етикет може мати свою специфіку [5, с. 145].

Дотримання норм педагогічної етики, прояв педагогом відповідальності, доброзичливості, культури спілкування, тактовності та інших суттєвих складових етики визначають професійну поведінку вчителя, надають цілісності та виваженості його діям, слугують прикладом для наслідування учнями.

Ми пропонуємо діагностичну методику, яка дозволяє комплексно оцінити рівень морального розвитку дітей молодшого шкільного віку.

Інструкція: вчитель пропонує учням п'ять незакінчених речень. Вони повинні подумати і закінчити кожне з них (не потрібно переписувати першу частину речення).

Тест:

1. Коли я бачу, що хтось потрапив у скрутне становище, я ...
2. Коли хтось насміхається з мене, я ...
3. Коли я хочу, щоб мене запросили погратись, я
4. Якщо мене постійно перебивають, я
5. Коли я хочу поспілкуватися з однокласниками, я

Інтерпретація:

1 питання. Негативний результат вказується, якщо відповідь включає байдужість, агресію, або легковажність. Позитивний результат – допомогу та співчуття.

2 питання. Негативний результат передбачає агресію, різні способи психологічного тиску. Позитивний результат: відсутність реакції, відхід від ситуації, емоційне вираження, міркування без агресії та грубості.

3 питання. Негативний результат передбачає тиск, агресію, хитрість. Позитивний результат: напористість, яка свідчить про рівні стосунки, відкриту позицію.

4 запитання: Негативний результат передбачає відсутність реакції, агресію, роздратування, погрози, тиск. Позитивний результат: висловлення своїх бажань, думок, почуттів і ставлення без агресії та грубості.

5 питання. Негативний результат передбачає грубість, агресію, нетактовність. Позитивний результат: висловлення своїх побажань тактовно, м'яко і чітко.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5

ТЕМА: ПРОБЛЕМАТИКА ТА МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «МОЯ КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА»

МЕТА: сформуванню розуміння культури як органічного поєднання багатьох сфер людської діяльності та форм соціальної поведінки людини; вивчити елементи культурно-історичного середовища (пам'ятки писемності, національні герої, визначні діячі культури, пам'ятки архітектури і народного мистецтва тощо); ознайомитись із методикою використання краєзнавчого матеріалу у процесі навчання змістової лінії «Моя культурна спадщина».

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Місце краєзнавства в системі освітнього процесу початкової школи.
2. Краєзнавча діяльність як ефективний засіб громадянського та патріотичного виховання.
3. Визначення дидактичних умов використання елементів краєзнавства в освітньому процесі початкової школи.
4. Упорядкування і збереження пам'яток матеріальної та духовної культури українського народу.
5. Методика використання краєзнавчого матеріалу у процесі навчання змістової лінії «Моя культурна спадщина».

Практичні завдання

- ✓ Доберіть художні, наукові твори для вивчення змістової лінії «Моя культурна спадщина» в початковій школі.
- ✓ Розробіть проєкт на тему: «Славетні українці».
- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: «краєзнавство», «краєзнавчий матеріал», «краєзнавча діяльність», «соціокультурна діяльність», «етносоціальне середовище», «історико-культурна спадщина».

Рекомендована література:

1. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ, 2013. 376 с.
2. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» : навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.
3. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.
4. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.
5. Стеценко С. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 71–80.
6. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О.В. Волощенко, О.П. Козак, Г.С. Остапенко. Київ : Світич, 2020. 90 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Мета сучасної початкової школи – сформувати в учнів певну систему цінностей. До таких цінностей належать соціальна активність, інтелектуальна творчість, любов до Батьківщини, здатність розуміти події на різних рівнях та навколишню дійсність, вміння застосовувати знання і навички у повсякденному житті й самостійному прийнятті рішень.

Вивчення рідного краю є важливою складовою освітнього процесу в загальноосвітньому закладі. Знання історичних, природних та економічних особливостей своєї Батьківщини дає змогу більш ефективно формувати знання та уявлення про інші країни. Це та-

кож є засобом втілення особливостей і закономірностей, вивчених на інших предметах.

Як комплексна наукова галузь, краєзнавство має великий потенціал для освіти, виховання та розвитку. Різноманітне й багатогранне життя рідного краю є невичерпним джерелом цікавого наочного матеріалу для навчання і розвитку дітей, допомагає пов'язати теорію з практикою і конкретизувати найскладніші абстрактні поняття. Принципи краєзнавства дають можливість педагогам будувати свою роботу за дидактичними правилами (від відомого до невідомого).

Уміле використання краєзнавчого матеріалу в освітньому процесі початкової школи сприяє досягненню таких цілей, визначених у Державному стандарті початкової освіти:

- формування у молодших школярів життєвої, соціальної та громадянської компетентностей, що включають ставлення до природи, суспільства, людей і самого себе, а також найважливіших людських чеснот, необхідних у власному житті, в різних сферах діяльності та у співіснуванні з іншими живими істотами;

- виховання гуманної та соціально активної особистості, здатної усвідомлювати свою належність до етносоціального і соціокультурного середовища, розуміти сенс життя як найвищу цінність [4].

Для отримання знань про рідний край необхідно вивчати його історію, культуру, природу та навколишнє середовище загалом. І саме через краєзнавчу діяльність розв'язуються такі завдання:

- відродження духовності, моральних цінностей, народних звичаїв і традицій;

- вивчення географічних особливостей, флори і фауни рідного краю;

- вивчення етнічного світогляду і психології як складових національної та народної культури;

- вивчення історії рідного краю, її невідомих сторінок;

- знайомство з діалектами рідного краю та творчістю майстрів народного слова;

– вивчення народної пісенної культури, архітектури і побутових традицій.

Включення краєзнавчих елементів у структуру уроків початкової школи сприяє ранньому формуванню історичної компетентності учнів, відчуття причетності до минулого, а також почуття відповідальності за збереження культурної спадщини свого народу. Вивчення краєзнавства є основою для гармонійного й усебічного розвитку учнів і моральним стрижнем, який допоможе молоді протистояти натиску бездуховності та зберегти чисту душу і багаті традиції українського народу.

2. Важливим напрямом громадянського і патріотичного виховання, а також формування громадянських і патріотичних цінностей у підростаючого покоління є звернення до місцевої культури та історії, відродження інтересу до історичної й культурної спадщини рідного краю. Перш ніж стати громадянином країни, треба стати громадянином свого дому, свого краю. Тому краєзнавство посідає особливе місце у формуванні громадянських і патріотичних цінностей дітей.

Громадянське виховання ґрунтується на ідейному багатстві, морально-етичних цінностях та виховній мудрості народу. Для того, щоб діти стали громадянами, творцями нації, необхідно, щоб у процесі навчання і виховання вдома і в школі вони міцно засвоїли духовність і культуру рідного етносу, набули глибокого розуміння духу, ідей і способу буття етносу. Ці якості важливо виховувати в дітях засобами, методами, традиціями і мораллю, які виробив народ протягом історичного і культурного розвитку, водночас органічно поєднуючи ці засоби і методи з найновішими досягненнями європейського і світового культурного досвіду.

Краєзнавча діяльність спрямована на вивчення соціально-економічної, політичної та культурної історії краю, висвітлення життя і діяльності видатних співвітчизників. Ця діяльність створює сприятливі умови для розвитку особистості, сприяє духовно-ціннісній та

практичній орієнтації в життєвому просторі вихованців, полегшує їхню адаптацію в суспільстві.

Основними напрямками краєзнавчої діяльності у початковій школі є:

- формування національної свідомості учнів;
- культивування кращих рис української ментальності, таких як працьовитість, збереження національної історії та культури;
- виховання дбайливого ставлення до найбільших національних надбань – мови та культури.
- повага до родинних, релігійних та громадських звичаїв, традицій, обрядів та історії українського народу, усвідомлення приналежності до української нації як її представника та спадкоємця;
- шанування пам'яті предків, батьків та членів родини;
- формування готовності до творчої праці в інтересах народу та героїчних дій задля процвітання нації;
- формування об'єктивних уявлень про історію суспільства, його минуле і сьогодення;
- виховання громадянських і патріотичних обов'язків перед сім'єю, державою і суспільством;
- виховання почуття відповідальності за добробут нації;
- виховання етики міжнародних відносин, гуманності та толерантності до інших культур.

3. Об'єктивне висвітлення дидактичних умов, які забезпечують ефективне використання краєзнавчого матеріалу на уроках у початкових класах, потребує чіткого й однозначного розв'язання питання щодо його значення у структурі уроку і співвідношення з основним програмовим матеріалом [10, с. 83].

У сучасній початковій школі, як показує аналіз чинних програм, є значні потенційні можливості для забезпечення достатнього краєзнавчого кругозору учнів та формування їхньої емоційно-вольової сфери засобами краєзнавства. При цьому, не замінюючи собою програмового матеріалу, елементи краєзнавства допомагають його конкретизації і становлять допоміжний матеріал. У низці ви-

падків місцевий матеріал може слугувати конкретною основою для характеристики програмових питань [5, с. 175].

Як свідчать здобутки передового педагогічного досвіду й аналіз педагогічної та методичної літератури, залучений до уроку краєзнавчий матеріал може використовуватися для:

- актуалізації знань учнів, їхнього чуттєвого досвіду;
- ілюстрації і конкретизації основних програмних положень уроку;
- збудження інтересу учнів до нової теми;
- формування на його основі нових понять і уявлень;
- закріплення і систематизації вивченого матеріалу;
- перевірки міцності та усвідомленості знань учнів;
- урізноманітнення та диференціації домашньої самостійної роботи;
- здійснення зв'язку навчання з життям;
- розширення кругозору учнів [5, с. 189].

Наведені функції краєзнавчого матеріалу розкривають його навчальне значення.

Однією з важливих дидактичних умов відбору краєзнавчого матеріалу є його особистісна значущість для учнів. Необхідність врахування цієї вимоги зумовлена сучасним етапом розвитку педагогічної науки, а саме її спрямованістю на особистісно-орієнтований стиль спілкування, адже нове педагогічне мислення у центр наших зусиль ставить інтереси учня, а не вчителя, тому технологія підготовки та проведення уроку повинна змінюватись.

У дидактиці та методиках рекомендуються різноманітні засоби, які можна використати у процесі опрацювання краєзнавчого матеріалу. Так, вибираючи способи повідомлення краєзнавчих відомостей, учитель має опиратися на відоме дидактичне положення про залежність їх від ступеня обізнаності учнів із місцевим матеріалом. Якщо відомості, що повідомляються, частково нагромаджені у чуттєвому досвіді школярів, то вчитель, звичайно, обере метод бесіди. Якщо матеріал зовсім незнайомий учням, то доцільною буде розповідь чи повідомлення вчителя [15, с. 42].

Ефективність використання краєзнавчого матеріалу буде лише тоді досягнута, коли здійснюватиметься добір змісту матеріалу за названими критеріями. Для досягнення високих результатів учителю варто послуговуватися різноманітними методами та прийомами навчання використання матеріалу краєзнавчого спрямування.

До них належать: розповідь учителя про рідний край, бесіда, побудована на краєзнавчій основі, читання краєзнавчої літератури, спостереження над об'єктами рідної природи, яке проводять учні, сприймання ілюстративного й натурального наочного краєзнавчого матеріалу. Таке наповнення змісту освітнього процесу в початковій школі краєзнавчим матеріалом забезпечує не лише міцне та осмислене засвоєння знань і розширення кругозору учнів, а й сприяє формуванню їх елементарних морально-естетичних уявлень і розвитку світогляду [11, с. 186].

4. Україна має значний історико-культурний потенціал, саме тому її пам'ятки повинні гідно представляти нашу державу у світовому й європейському співтоваристві. Історико-культурні пам'ятки України є невід'ємною частиною світової культурної спадщини, важливою складовою пізнання історії людства, джерелом спільної європейської пам'яті.

Ще із часів Київської Русі питання збереження історико-культурної спадщини України має давні традиції. Наукова систематизація археологічних пам'яток розпочалася у першій половині ХІХ століття, коли почали створюватись музеї, різноманітні товариства, комітети та групи, члени яких досліджували, збирали та вивчали історичні й культурні об'єкти.

Наприклад, історико-лінгвістичні товариства були створені при Харківському університеті та Ніжинському інституті історичної філології. Також для виявлення, вивчення та охорони археологічних пам'яток подібні товариства були започатковані в Києві, Чернігові, Житомирі, Полтаві, Одесі, Львові та інших містах.

Загалом 15 номінацій (дві з яких є природними пам'ятками) внесено до Попереднього списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО:

- археологічна пам'ятка «Кам'яна Могила» (Запорізька область);
- астрономічні українські обсерваторії;
- Бахчисарайський ханський палац (м. Бахчисарай, Крим);
- Судацька фортеця (м. Судак, Крим);
- культурний ландшафт Кам'янець-Подільського каньйону;
- історичний центр Одеси;
- історичний центр Чернігова;
- собор Святої Софії з прилеглими монастирськими спорудами, Кирилівська та Андріївська церкви та Києво-Печерська Лавра (м. Київ);
- Миколаївська астрономічна обсерваторія;
- Канівські Дніпровські схили, де є могила Тараса Шевченка (м. Канів);
- античне місто Херсонес Таврійський та його хора (м. Севастополь);
- торгові пости та фортифікаційні споруди на Генуезькому торговельному шляху від Середземного до Чорного моря;
- дерев'яні церкви в українських Карпатах;
- біосферний заповідник «Асканія-Нова» (Херсонська область);
- дендрологічний парк «Софіївка» (м. Умань, Черкаська область).

Окрім цих об'єктів, до Попереднього списку всесвітньої культурної спадщини ЮНЕСКО можуть потрапити Державний історико-культурний заповідник «Трипільська культура» (Черкаська область), Національний історико-культурний заповідник «Качанівка» (Чернігівська область), унікальні печери Тернопільщини та Національний заповідник «Хортиця».

5. Освітній процес у початковій школі має бути побудований так, щоб забезпечити оптимальний розвиток кожного учня, спираючись на його неповторність та індивідуальність.

Закон України «Про освіту» зазначає, що метою повної загальної середньої освіти є готовність до свідомого життєвого вибору і самореалізації, відповідальності, трудової та громадянської діяль-

ності, прагнення до самовдосконалення і навчання упродовж життя, всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, здатної жити у взаємодії з суспільством, природою – йдеться у документі.

Саме тому в сучасній українській школі посилюється змістове наповнення вивчення свого рідного краю, малої Батьківщини та її духовної спадщини. Це пов'язано з тим, що краєзнавство, як жодна інша галузь знань, сприяє формуванню суспільної свідомості та залученню учнів до історико-культурної спадщини.

Суть краєзнавчого підходу в освіті полягає у встановленні зв'язків між матеріалом, який вивчається у школі, та знаннями і навичками, набутими завдяки дослідженню рідного краю.

Діти молодшого шкільного віку займають особливе місце в цьому важливому процесі. Це пояснюється особливостями сприйняття дітьми навколишнього світу, їхньої поведінки, а також формуванням власного світогляду. Саме тому в цей період життя і навчання значною мірою закладаються основи національно-патріотичного виховання.

Краєзнавчий матеріал можна класифікувати за формою презентації:

- інтегровані уроки;
- уроки-вікторини;
- екскурсії-мандрівки;
- проекти;
- лепбуки;
- відеоролики;
- мультимедійні презентації.

Сучасні педагогічні технології (особистісно-орієнтовані, проблемні, пошукові, проєктні, ігрові), а також випереджальне навчання спонукають і дозволяють використовувати краєзнавчий матеріал на різних етапах уроку. Однак вчителю потрібно вміти правильно її підбирати, систематизувати та застосовувати.

У реаліях сьогодення у своїй професійній діяльності вчителі початкових класів найчастіше використовують інтегровані уроки, метою яких є формування цілісної картини світу та місця

людини в ньому, розкриття загальних закономірностей, ідей, відображених у різних науках і відповідних ним навчальних предметах.

Інтеграція на основі краєзнавчого матеріалу активізує пізнавальну діяльність учнів і сприяє розвитку їх творчого потенціалу завдяки новим методам, створенню проблемних ситуацій і динамічному навчанню. Таке навчання знімає в учнів втому і надмірну напругу. Інтеграція обов'язково розширює тематику матеріалу, що вивчається, вимагає більш глибокого аналізу та узагальнення явищ, сфера яких розширюється за рахунок інших предметів.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6

ТЕМА: ПРОБЛЕМАТИКА І МЕТОДИКА ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «МОЯ ШКІЛЬНА І МІСЦЕВА ГРОМАДА»

МЕТА: сформуванню уявлення поняття «грумада» в українському народознавстві; проаналізувати особливості трансформації громадських традицій у сучасну епоху; ознайомитись із методикою вироблення вмінь та навичок громадського життя: висловлення і відстоювання своєї думки, сприйняття думки інших, висування власних ініціатив, планування й організація посильних для дітей молодшого шкільного віку громадських справ.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Грумада та традиційні громадські спільності в українській культурі.
2. Методичні особливості навчання змістової лінії «Моя шкільна та місцева громада».
3. Методика формування навичок дружної взаємодії учнів початкової школи.

Практичні завдання

- ✓ Розробити дослідницькі завдання до вивчення змістової лінії «Моя шкільна і місцева громада» в початковій школі.
- ✓ Презентувати проєкт на тему: «Приватний простір і громадські місця: у чому відмінність. Правила поведінки у громадських місцях».
- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: «грумада», «громадський побут», «громадська думка», «громадське землеволодіння», «система звичаєвого права».

Рекомендована література:

1. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ, 2013. 376 с.

2. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / упоряд.: Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, Гай-Нижник та ін. ; керівник проєкту М.С. Кармазіна. Київ : Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2011. 808 с.

3. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство» : навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.

4. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–16.

5. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

6. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Гільберт Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. Київ : Генеза, 2019. 256 с.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Українське суспільство ґрунтувалося на системі традиційних зв'язків і соціальних спільнот, які гарантували соціальний порядок. Ядром цієї системи була громада – соціальна та національно-самоврядна організація.

Традиційна система зв'язків і громадських організацій в українському суспільстві не була незмінною, однак часом зазнавала сут-

тевих трансформацій, що призводило до змін в етичних традиціях спілкування та індивідуальної поведінки.

Основним підґрунтям системи етичних норм, як і всього суспільного життя, була громадська думка досить самостійних громадян, об'єднаних у громади. Навіть старійшини, обрані громадським «миром», мали зважати на громадську думку. Громадська думка визнавалася фактором підтримки традиційних норм спілкування.

Громадський побут – одна з найважливіших галузей соціонормативної культури. Охоплює ті сфери та явища суспільного життя, котрі, як правило, не пов'язані з професійним побутом, державними інститутами тощо. Громади не тільки колективно володіли та користувалися землею, а й могли продавати, дарувати її, здавати в оренду, регулювати її експлуатацію, захищати недоторканість. Усе, що стосувалося земель громади, робилося виключно з її відома та дозволу [7, с. 91].

Громадське землеволодіння – форма землеволодіння, яка економічно об'єднувала селян-сусідів і регулювала їхні відносини на основі звичаєво-правових норм та писаного права. Забезпечуючи функціонування селянського господарства, громадське землеволодіння складало економічну базу сільської громади і тим самим сприяло соціальній єдності її членів [7, с. 94].

Система звичаєвого права – історично сформована сукупність правових традицій і звичаїв, якими регулювалися стосунки і поведінка людей у різних сферах їхнього життя, одна з важливих ділянок народної свідомості та народних знань. Звичаєве право діяло в селянських общинах поряд з урядовими законодавчими актами, виступаючи насамперед правом знедолених верств селянства [8, с. 10].

Характерною особливістю звичаєвого права українців була його різноманітна й своєрідна **обрядовість**: майже кожний процесуальний акт чи інститут мав свої обряди-символи. У звичаєвому праві яскраво проявлялося начало колективності, публічності – усі правові акти здійснювалися привселюдно. У міру розвитку офіційного законодавства звичаєве право витіснялося з громадського

життя селян. Але його корені були такими глибокими, що їх уряд мусив враховувати ще й після судової реформи 1864 р [8, с. 15].

2. Змістова лінія «Моя шкільна та місцева громада» забезпечує розуміння учнем чи ученицею базових норм шкільного та місцевого громадського життя, дає їм змогу посилено долучатися до їх відтворення та модернізації. Пізнання шкільних і місцевих традицій, ознайомлення з громадянськими вчинками земляків, діяльністю шкільної адміністрації, місцевих органів влади та добровільних асоціацій, зорієнтованих на громадські справи, сприяє набуттю учнями первинного досвіду громадянської дії, демократичної поведінки і конструктивної взаємодії, впливає на формування емоційно-ціннісного компонента громадянської культури дитини.

Державні вимоги щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів [4]

Учень / учениця знає (пам'ятає):	<ul style="list-style-type: none">– повну правильну назву та адресу своєї школи;– імена, по батькові, прізвища директора школи, його заступників, класного керівника свого класу та інших педагогів, які працюють з ним та іншими учнями його класу;– права та обов'язки учня початкової школи, зафіксовані у Статуті його школи або/і іншому загальношкільному документі;– назви органів самоврядування учнівської спільноти класу, до якої він / вона входить;– символіку своєї школи, класу (якщо така існує) та місцевої громади, до яких він / вона належить;– пам'ятки історії та культури громади, до якої належить (перелік визначає школа);
---	---

	<ul style="list-style-type: none"> – термін, яким позначають учнівську спільноту його / її школи; – назви дитячих громадських об'єднань, осередки яких працюють у його школі з дітьми молодшого шкільного віку; – базові (<i>гарантовані в установчих документах усіх дитячих самоврядних об'єднань</i>) права і обов'язки члена добровільного дитячого утворення; – права і обов'язки громадянина міста чи ОТГ, до якої він / вона належить (<i>перелік визначає учитель</i>); назви органів самоврядування спільнот школи, дитячого об'єднання, а також місцевої громади, до яких він / вона входить.
<p>Учень / учениця розуміє (наводить приклади, розповідає, пояснює):</p>	<ul style="list-style-type: none"> – як і навіщо він став школярем; які місцеві традиції підтримує спільнота його класу (<i>перелік визначає учитель</i>); – загальноприйнятий зміст символів, що використовуються учнівською, шкільною, місцевою громадами, до яких він / вона належать; яких правил треба дотримуватись у школі у стандартних ситуаціях (<i>перелік ситуацій визначає учитель</i>); – за яких умов і чому він / вона є членом учнівської спільноти класу, учнівської спільноти школи, осередку дитячої організації, місцевої громади; – яка користь від членства у дитячому самоврядному об'єднанні; – дотриманням яких правил забезпечується дитяче самоврядування; – яка користь від того, що громада міста чи об'єднана територіальна громада, до якої він / вона належить – це самоврядне утворення; – які питання повсякденного життя гро-

	<p>мадян перебувають у компетенції органів місцевого самоврядування; які проблеми повсякденного життя дитини-громадянина можна вирішити в органах самоврядування територіальної громади (<i>перелік проблем визначає учитель</i>).</p>
<p>Учень / учениця уміє:</p>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>встановити (на карті, на місцевості), де розміщена школа, у якій він / вона навчається;</i> – <i>оцінити різні моделі поведінки учня у навчальному закладі на відповідність правилам, що підтримуються школою, де він / вона навчається;</i> – <i>оцінити різні моделі поведінки члена учнівської громади класу на відповідність нормам цього об'єднання (перелік норм визначає учитель);</i>
<p>Учень / учениця виявляє потрібне ставлення:</p>	<ul style="list-style-type: none"> – <i>свідомо (відкрито) ідентифікуючи себе з спільнотами, до яких належить за місцем навчання та проживання;</i> – <i>підтримуючи шкільні традиції та ритуали (перелік традицій та ритуалів визначає школа);</i> – <i>співпрацюючи з іншими учнями свого класу, однолітками, молодшими або старшими дітьми;</i> – <i>виявляючи активність (виконання, оцінювання) як член громади класу;</i> – <i>дбаючи про цілісність майна та ощадливе використання ресурсів школи, яку відвідує.</i> – <i>оцінюючи різні моделі поведінки учня у навчальному закладі на відповідність правилам, що підтримуються школою, де він / вона навчається;</i> – <i>встановлюючи явні порушення юридичних норм, викладених в установчих документах громад, до яких він / вона</i>

	<p>належить (<i>перелік норм визначає вчитель</i>);</p> <ul style="list-style-type: none"> – <i>застосовуючи</i> своє знання прав та обов'язків учня для моделювання власної поведінки у стандартних та суб'єктивно нових ситуаціях, учасниками яких є учні початкової школи (<i>вибір ситуацій за вчителем</i>); – <i>свідомо (відкрито) ідентифікуючи себе</i> зі спільнотами, до яких належить за місцем навчання та проживання; – <i>підтримуючи</i> шкільні традиції й ритуали (<i>перелік традицій та ритуалів визначає школа</i>); – <i>виявляючи активність (ініціатива, організація, виконання, оцінювання)</i> як член дитячої громади; – <i>дбаючи</i> про цілісність майна та ощадливе використання ресурсів школи, дитячого об'єднання, місцевої громади, до яких він / вона належить.
--	--

3. Науковці розглядають молодший шкільний вік як унікальний, з великим потенціалом для різнобічного розвитку особистості. Саме в цьому віці закладаються основи моральності, формуються всі особистісні характеристики, а також визначається потенціал особистої активності, ініціативності і відповідальності. Психологи називають цей вік найбільш сприятливим для засвоєння гуманних норм і правил моральної поведінки.

Молодший шкільний вік вважається періодом народження суспільного «Я». У дітей формується «внутрішня позиція», яка є важливим елементом соціального становлення підростаючої особистості. У цей віковий період основним видом діяльності є навчання, яке приходить на зміну грі. Коли дитина вступає до школи, вона бере на себе нову соціальну роль. Ставши учнем і розпочавши систематичне навчання, вона вносить значні і важливі зміни в своє

життя, особливо в розумову та емоційну сферу. Нова соціальна позиція залучає дитину, яка раніше була захищена сім'єю, до різноманітних міжособистісних взаємин і комунікацій (дитина – дорослий, дитина – дитина, дитина – вчитель).

Дуже важливо розвивати вміння оцінювати свої вчинки, визначати свою роль у колективі, прагнення до взаєморозуміння, взаємодопомоги; виховувати почуття дружби, товаришування на основі партнерської взаємодії. Для цього можна використовувати *групові методи роботи*: робота в парах, робота в трійках, змінювані трійки, робота в малих групах, акваріум, карусель; *фронтальні методи роботи*: велике коло, незакінчене речення, мікрофон, мозаїка та інші [11, с. 174].

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7

ТЕМА: ПРОБЛЕМАТИКА І МЕТОДИКА ЗМІСТОВОЇ ЛІНІЇ «МИ – ГРОМАДЯНИ УКРАЇНИ. МИ – ЄВРОПЕЙЦІ»

МЕТА: сформуванню уявлення про українську державу в європейському та світовому контексті; ознайомитись із поняттями громадянської культури та громадянської освіти; розглянути особливості ознайомлення учнів із загальноновизнаними правами дитини; вивчити методичні особливості формування поваги до громадянських цінностей.

ПЛАН ЗАНЯТТЯ

Обговорення теоретичних питань:

1. Методичні особливості формування поваги до громадянських цінностей.
2. Особливості ознайомлення учнів із загальноновизнаними правами дитини.
3. Україна як європейська і світова держава.

Практичні завдання

- ✓ Розробіть проєктні завдання до вивчення змістової лінії «Ми – громадяни України. Ми – європейці» для учнів початкових класів.
- ✓ Підготуйте та презентуйте проєкт на тему: «Україна та її сусіди».
- ✓ Дайте визначення та поясніть сутність понять: «громадянська освіта», «громадянська культура», «громадянин», «держава», «демократія», «суспільство», «права дитини», «нація», «європейці».

Рекомендована література:

1. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН Укр., 2013. 376 с.

2. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / упоряд.: Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, Гай-Нижник та ін. ; керівник проєкту М.С. Кармазіна. Київ : Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2011. 808 с.

3. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»: навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.

4. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.

5. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–16.

ТЕОРЕТИЧНІ ВІДОМОСТІ

1. Громадянська освіта – це система освітніх заходів, які спрямовані на формування громадянськості як інтегральної якості через усвідомлення людиною своїх прав та обов’язків перед суспільством і державою, залучення до демократичної системи цінностей та набуття індивідуального досвіду позитивної і відповідальної поведінки в демократичному суспільстві. Громадянська освіта є одним з основних засобів формування громадянської культури [2, с. 98].

Метою громадянської освіти є розвиток свідомих, компетентних та відповідальних громадян, які є соціально і політично активними й повноправними членами громадянського суспільства.

Результатом громадянської освіти має стати ідентифікація особистості як суверенного члена суспільства; особиста, політична й економічна відповідальність; утвердження людської гідності, ефективна і активна участь у громадській діяльності, а також сприяння функціонуванню конституційної демократії [1, с. 72].

Розвиток громадянської компетентності в школі готує випускників до виконання своїх професійних обов’язків та розв’язання

реальних життєвих проблем. Вчителі повинні знаходити шляхи реалізації теоретичних знань у практичні методи викладання з використанням інноваційних технологій та створювати на уроках умови, наближені до реальних, нестандартних ситуацій для того, щоб майбутні громадяни могли адаптуватися до сучасного життєвих умов.

З метою формування громадянської компетентності учнів, в освітньому процесі вчителі повинні використовувати інтерактивні методи та прийоми. Вони є універсальними для розвитку громадянських компетентностей, оскільки розвивають уміння працювати в команді та сприяють активізації особистісних якостей учнів.

Для ефективності застосування інтерактивних методів, необхідно використовувати такі елементи: мотивація; оголошення і презентація теми та очікуваних результатів навчання; інтерактивні вправи – центральна частина уроку; підбиття підсумків та оцінювання результатів уроку.

На етапі активізації опорних знань доцільно застосовувати такі техніки, як «Ланцюжок», «Так – ні» та «Збери намисто». Можна також використовувати картки з текстом, що містить пропущені назви предметів, пов'язані з темою, які потрібно вписати. Це індивідуальне завдання, саме тому учні повинні зробити якомога більше і працювати в зручному для них темпі. Це створює оптимальну психолого-педагогічну атмосферу для досягнення навчальних цілей.

До способів, які сприяють формуванню громадянської компетентності учнів на уроках «Я досліджую світ», належать форми групової взаємодії, зокрема робота в групах і парах. Саме такі форми роботи сприяють формуванню світогляду дітей молодшого шкільного віку.

Ще один ефективний спосіб роботи у вищезазначених напрямках – рольова гра, яка також є формою колективної взаємодії учнів.

Окрім вищезгаданих методів, доцільно використовувати традиційні, такі як: бесіди, диспути, різні форми роботи з книгами та періодичними виданнями. Все це допомагає долучати учнів до сис-

теми цінностей демократичного суспільства та формує основи громадянської культури.

2. Права дитини є особливою категорією загальних пактів про права людини. Ми погоджуємося з думкою, що особливим правом дитини є «право на розвиток», зумовлене фізичною та розумовою незрілістю.

Необхідність захисту дітей передбачена Женевською Декларацією прав дитини 1924 року, Декларацією прав дитини 1959 року, прийнятою Генеральною Асамблеєю ООН, Загальною декларацією прав людини 1948 року, а також документами ЮНЕСКО та інших спеціалізованих установ ООН [14, с. 75].

Оскільки початкова школа є одним із перших етапів формування світогляду та самосвідомості дитини, її правове виховання як громадянина України відбувається у процесі різноманітних форм освітньої та виховної діяльності.

Тривалість дитинства визначається добробутом суспільства та рівнем його психологічного і культурного розвитку. Етапи дитинства є продуктом історії. У різні часові періоди існували різні уявлення про виховання та догляд за дітьми, а також різні вимоги до них.

Довгий час навіть слово «дитина» не мало точного значення. Свого часу ще давньогрецькі філософи Платон та Аристотель звернули увагу на проблему раннього виховання дітей, а в XIII столітті суспільство почало відкривати для себе дитинство. Справжній злет інтересу до розвитку дітей відбувся лише у XVII–XVIII століттях. Кравці почали шити дитячий одяг, ремісники виготовляти справжні дитячі іграшки, а письменники – писати книжки для дітей.

Дуже прикро, що дорослі часто не зважають на те, що говорять діти. Однак у Законі є важлива стаття, яка дає дітям право на власні думки та ідеї. Кожна дитина має право вільно висловлювати свою думку, демонструвати власні погляди та брати активну участь у житті суспільства.

Тому основою правової освіти дітей молодшого шкільного віку мають бути знання про права дитини в Україні (особисті, культурні, економічні, соціальні, громадянські та політичні).

3. Сучасні зовнішньополітичні пріоритети України формувалися протягом тривалого часу в досить складному міжнародному середовищі. На зорі незалежності наша країна мала довести свою спроможність для того, щоб стати повноцінним гравцем на міжнародній арені, здобути авторитет у міжнародних організаціях та відстоювати свої інтереси у зовнішньополітичній сфері.

У зовнішній політиці Україна спирається на базові загальнолюдські цінності, виступає на захист прав та інтересів своїх громадян, створює умови для підтримання контактів із українцями за кордоном, дбає про задоволення їхніх національно-культурних потреб, відповідно до норм міжнародного права надає їм необхідну допомогу.

Європейська та євроатлантична інтеграція є ключовими пріоритетами зовнішньої політики України. З розвитком інтеграційних процесів у Європі питання залучення України до співпраці з європейськими та євроатлантичними організаціями набуло особливого значення. Членство в Раді Європейської безпеки та Раді Європи, цілеспрямовані зусилля, щодо встановлення партнерських відносин з ЄС та НАТО – все це свідчить про розвиток зовнішньої політики України та формування комплексного бачення її зовнішньополітичних пріоритетів.

Україна зробила цивілізований вибір на користь демократії, як свого часу зробили всі європейські країни, пройшовши складний шлях. Незалежна Україна ніколи не брала участі у збройних конфліктах на території інших країн як агресор, а лише захищалася. Сьогодні Україна – єдина країна у світі, яка добровільно відмовилася від ядерної зброї і стоїть на захисті всієї Європи [1, с. 115].

24 лютого 2022 року – це початок не лише нового етапу у багатовіковій війні між Україною та росією, але й європейського цивілізаційного зламу.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Самостійна робота студента з дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі» передбачає: опрацювання теоретичного матеріалу; виконання завдань згідно з переліком компетенцій, що формуються у межах кожної теми навчальної програми; підготовку до співбесіди з лектором, до контрольних робіт; підготовку до заліку, а також доповіді на одну із запропонованих тем:

- Мета і завдання громадянської та історичної освітньої галузі Державного стандарту початкової освіти.
- Формування готовності майбутніх вчителів початкових класів до викладання громадянської та історичної освітньої галузі.
- Особливості організації освітнього середовища в контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі в початкових класах.
- Форми організації навчання громадянської та історичної освітньої галузі.
- Особливості організації та проведення інтегрованих занять у контексті вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
- Роль інтеграції у підвищенні якості проведення уроків громадянської та історичної освіти.
- Технології навчання громадянської та історичної освітньої галузі.
- Реалізація індивідуального і диференційованого підходу до вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
- Самостійна робота учнів у процесі вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
- Зв'язок методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі з іншими науками.
- Ігрова діяльність у процесі вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.

- Інноваційні технології вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
- Медіаосвітні технології навчання як засоби формування громадянської та інших компетентностей учнів початкової школи.
- Вимоги до обов'язкових результатів навчання здобувачів освіти з урахуванням компетентнісного підходу до навчання.
- Новий зміст освіти, заснований на формуванні необхідних для успішної самореалізації в суспільстві компетентностей.
- Ключові компетентності для Нової української школи.
- Орієнтація на потреби учня в освітньому процесі, дитиноцентризм.
- Наскрізний процес виховання, який формує цінності.
- Нова структура школи, що дає змогу засвоїти новий зміст і набуті компетентності для життя.
- Нове освітнє середовище НУШ.
- Формування ідентичності, громадянської та історичної компетентності учнів початкових класів шляхом опанування знаннями і вміннями, виробленням навичок громадянської поведінки, виховання громадянських чеснот.
- Міжпредметна інтеграція в НУШ.
- Життєвий цикл та його етапи. Ціннісні виміри людського життя.
- Роль спадковості і середовища у формуванні людини.
- Неповторність життя кожної людини.
- Духовне життя і духовність людини. Віра, надія, любов як духовно-практичні виміри людини. Повнота життя і щастя.
- Аналіз сформованості загальнолюдських цінностей та ціннісних орієнтацій учнів.
- Формування правової культури учнів на основі ознайомлення з проблемою правопорушень.
- Особливості розкриття теми «Земля – спільний дім для всіх людей» [6].

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Предмет і завдання курсу «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі».
2. Принципи відбору і послідовності вивчення навчального матеріалу з громадянської та історичної освітньої галузі в початковій школі.
3. Методологічні основи методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі.
4. Поняття методу навчання у викладанні громадянської та історичної освітньої галузі. Цілісний підхід до методу. Методи і прийоми у структурі методів навчання.
5. Планування і структурування змісту курсу громадянської та історичної освітньої галузі.
6. Особливості змістового забезпечення громадянської та історичної освітньої галузі.
7. Основні організаційні форми навчального процесу курсу громадянської та історичної освітньої галузі.
8. Принципи відбору змісту і побудови шкільного курсу «Я досліджую світ».
9. Мета, завдання і види перевірки навчання громадянської та історичної освітньої галузі.
10. Інтегрований підхід до вивчення громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі.
11. Реалізація індивідуального та диференційованого підходу до вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
12. Міжпредметні зв'язки на уроках «Я досліджую світ» з дисциплінами початкової школи.
13. Економічне виховання молодших школярів при вивченні громадянської та історичної освітньої галузі.
14. Роль інтеграції у підвищенні якості проведення уроків громадянської та історичної освітньої галузі.
16. Зв'язок методики викладання громадянської та історичної освітньої галузі з іншими науками.

17. Завдання і зміст громадянської та історичної освітньої галузі відповідно до Державного стандарту.
18. Міжпредметні зв'язки громадянської та історичної освітньої галузі з дисциплінами середньої школи.
19. Використання наочних посібників у процесі застосування словесних методів навчання громадянської та історичної освітньої галузі.
20. Самостійна робота учнів у процесі вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
21. Основні типи уроків курсу «Я досліджую світ» у початковій школі.
22. Здійснення міжпредметних зв'язків на уроках «Я досліджую світ».
23. Практичні методи навчання при вивченні курсу «Я досліджую світ», їх характеристика.
24. Здійснення народознавчого підходу учнів початкової школи при вивченні курсу «Я досліджую світ».
25. Наочні посібники. Види наочних посібників. Дидактичні вимоги до них. Методика роботи з різними видами наочних посібників.
26. Ігрова діяльність у процесі вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
27. Диференціація та індивідуалізація завдань на уроках «Я досліджую світ».
28. Мультимедійні та технічні засоби навчання і методика їх використання у процесі вивчення громадянської та історичної освітньої галузі.
29. Письмова перевірка знань і вмінь учнів на уроках «Я досліджую світ»: види, методика проведення.
30. Інноваційні технології вивчення громадянської та історичної освітньої галузі [6].

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАВЧАННЯ

Оцінювання здійснюється за шкалами оцінювання: стобальною, національною і ЄКТС.

А (90–100) – зараховано: отримує здобувач, який виявив глибокі знання навчального матеріалу щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; ґрунтовно розкриває зміст нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; добре володіє основними термінами та поняттями дисципліни; відмінно знає принципи формування громадянської та історичної компетентностей, спрямовані на виховання повноцінного члена громади і суспільства, а також зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання, мету, завдання, закономірності, принципи навчання і виховання; досконало вміє працювати з нормативними документами, методичною та науковою літературою з дисципліни; аналізувати історичні факти, а також сучасні події суспільного життя; добирати ефективні форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей; проектувати освітній процес із застосуванням сучасних технологій, які відповідають загальним і специфічним закономірностям та особливостям учнів; моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти, інтегруючи різні освітні галузі з застосуванням сучасних педагогічних технологій навчання, визначати їх навчально-методичне забезпечення; формувати в учнів гідне ставлення до надбань національної культури, а також активну громадянську позицію на засадах демократії; реалізовувати свої права і обов'язки як члена демократичного суспільства.

В (82–89) – зараховано: отримує здобувач, який виявив міцні знання навчального матеріалу щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; розкриває зміст нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; володіє основними термінами та

поняттями дисципліни; добре знає принципи формування громадянської та історичної компетентностей, спрямовані на виховання повноцінного члена громади і суспільства, а також зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання, мету, завдання, закономірності, принципи навчання і виховання; добре вміє працювати з нормативними документами, методичною та науковою літературою з дисципліни; аналізувати історичні факти, а також сучасні події суспільного життя; добирати форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей; проектувати освітній процес із застосуванням сучасних технологій, які відповідають загальним і специфічним закономірностям та особливостям учнів; моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти, інтегруючи різні освітні галузі з застосуванням сучасних педагогічних технологій навчання; формувати в учнів гідне ставлення до надбань національної культури, а також активну громадянську позицію на засадах демократії; реалізовувати свої права і обов'язки як члена демократичного суспільства.

С (75–81) – зараховано: отримує здобувач, який володіє навчальним матеріалом щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; розкриває зміст нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; знає основні термінами та поняття дисципліни, принципи формування громадянської та історичної компетентностей, спрямовані на виховання повноцінного члена громади і суспільства, а також зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання, мету, завдання, закономірності, принципи навчання і виховання; вміє працювати з нормативними документами, методичною та науковою літературою з дисципліни; аналізувати історичні факти, а також сучасні події суспільного життя; добирати форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей; проектувати освітній процес із застосуванням сучасних технологій, які відповідають загальним і специфічним

закономірностям та особливостям учнів; моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти, інтегруючи різні освітні галузі; формувати в учнів гідне ставлення до надбань національної культури, а також активну громадянську позицію на засадах демократії; реалізовувати свої права і обов'язки як члена демократичного суспільства.

D (67–74) – зараховано: отримує здобувач, який виявив задовільні знання навчального матеріалу щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; розкриває зміст нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; знає основні термінами і поняття дисципліни, принципи формування громадянської та історичної компетентностей, а також зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання; вміє працювати з нормативними документи, методичною та науковою літературою з дисципліни, проте йому важко аналізувати історичні факти, а також сучасні події суспільного життя; добирати форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей; важко моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти; формувати в учнів гідне ставлення до надбань національної культури, а також активну громадянську позицію на засадах демократії; реалізовувати свої права і обов'язки як члена демократичного суспільства.

E (60–66) – зараховано: отримує здобувач, який виявив слабкі знання навчального матеріалу щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; допускається помилок при розкритті змісту нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; задовільно знає основні терміни та поняття дисципліни, принципи формування громадянської та історичної компетентностей, а також зміст, організаційні форми й засоби навчання і виховання; не вміє працювати з нормативними документи, методичною та науковою літературою з дисципліни, йому важко аналізувати історичні факти,

а також сучасні події суспільного життя; добирати форми, методи навчання та способи виховного впливу щодо формування в учнів громадянських, духовних, історичних і культурно-національних цінностей; є труднощі у здатності моделювати навчальні заняття з громадянської та історичної освіти.

FX (35–59) – не зараховано (з можливістю повторного складання): отримує здобувач, який недостатньо володіє програмним матеріалом щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; допускається суттєвих помилок при розкритті змісту нормативних документів, які регламентують освітній процес початкової школи; не знає основні терміни та поняття дисципліни; важко відтворює програмний матеріал; допускається істотних помилок при розкритті змісту, визначенні мети і завдань навчальних тем; відчуває труднощі в оцінці власних здібностей та можливостей.

F (0–34) – не зараховано: отримує здобувач, який виявив незнання значної частини навчального матеріалу щодо формування в учнів громадянських, історичних і культурно-національних цінностей українського народу; допускає суттєві помилки у відповідях на питання в межах навчальної програми дисципліни; слабо орієнтується в понятійно-категоріальному апараті навчальної дисципліни; не може переконливо аргументувати свою відповідь; допускає неточності, помилки в теоретичних положеннях дисципліни [6].

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Основна література:

1. Громадянське суспільство України: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою : збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції, 12 грудня 2013 р., м. Київ / упоряд.: В.М. Яблонський, О.А. Корнієвський, П.Ф. Вознюк. Київ : НІСД, 2014. 192 с.
2. Держава і громадянське суспільство в Україні: пошук концепції співпраці : аналітична доповідь / за ред. О.М. Майбороди. Київ : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАНУ, 2013. 376 с.
3. Держава, влада та громадянське суспільство у документах політичних партій України (кінець 1980-х – перша половина 2011 рр.) / упоряд.: Т.А. Бевз, Д.В. Веденєєв, Гай-Нижник та ін. ; керівник проекту М.С. Кармазіна. Київ : Ін-т політичних і етнонаціональних дослідж. ім. І.Ф. Кураса, 2011. 808 с.
4. Державний стандарт початкової загальної освіти. URL: <http://mon.gov.ua/content/Освіта/derj-standart-pochatk-new.pdf>
5. Дротенко В.І., Костюк Л.Б., Муляр Н.М. Методика навчання освітньої галузі «Суспільствознавство»: навчально-методичний посібник. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2015. 267 с.
6. Ілляш С.Д. Робоча програма навчальної дисципліни «Методика навчання громадянської та історичної освітньої галузі у початковій школі». Галузь знань 01 Освіта / Педагогіка; спеціальності 013 Початкова освіта. 2023. 11 с.
7. Ковальчук В. Громадянське суспільство та його правосвідомість як основа формування легітимної влади. *Право України*. 2014. № 4. С. 91–98.
8. Колодій А. Громадянське суспільство: ознаки, структурні елементи, співвідношення із державою. *Право України*. 2014. № 4. С. 9–16.
9. Концепція Нової української школи. URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>

10. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Воронцова Т.В., Пономаренко В.С. та інші. Київ : Видавництво «Алатон», 2019. 128 с.

11. Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу : навчально-методичний посібник / Гільберт Т.Г., Тарнавська С.С., Павич Н.М. Київ : Генеза, 2019. 256 с.

12. Національна доктрина розвитку освіти. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002/>

13. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2000. 514 с.

14. Стеценко С. Громадянське суспільство та соціальна держава: проблеми взаємодії. *Право України*. 2014. № 4. С. 71–80.

15. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О.В. Волощенко, О.П. Козак, Г.С. Остапенко. Київ : Світич, 2020. 90 с.

Допоміжна література:

16. Будна Н.О. Я досліджую світ : конспекти уроків. 1 кл. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2019. 120 с.

17. Волощенко О., Козак О., Остапенко Г. Я досліджую світ. Формувальне оцінювання. 2 клас. Київ : СВІТИЧ, 2019. 80 с.

18. Волощенко О., Козак О. Інтеграція медіаграмотності в навчальний предмет «Я досліджую світ» : навчально-методичний посібник Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2020. 36 с.

19. Іванішена С. Форми і методи інтерактивного навчання. *Початкова школа*. 2006. ЖЗ. С. 9–11.

20. НУШ. Типові освітні програми для закладу загальної середньої освіти. 1–2 класи / уклад. А.В. Лотоцька. Харків : Ранок, 2019. 192 с.

21. НУШ. Типові освітні програми для закладу загальної середньої освіти. 3–4 класи / уклад. А.В. Лотоцька. Харків : Ранок, 2019. 234 с.

22. Савченко О.Я. Дидактика початкової освіти : підруч. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

23. Щербакова Л. Особливості навчально-виховного процесу у початкових класах загальноосвітніх навчальних закладів. *Початкова школа*. 2012. № 7. С. 1–22.

24. Шість цеглинок в освітньому просторі школи : методичний посібник / упоряд. О. Рома. The LEGO Foundation, 2018. 32 с.

25. Я досліджую світ : підручник інтегрованого курсу для 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах) / О.В. Волощенко, О.П. Козак, Г.С. Остапенко. Київ : Світич, 2020. 90 с.

Інтернет-ресурси:

26. Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського. URL: <http://www.nbuv.gov.ua>

27. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

28. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 463-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20>.

29. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Електронне навчально-методичне видання

**Соломія Ілляш,
Ірина Садова**

**МЕТОДИКА НАВЧАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ТА ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТНЬОЇ
ГАЛУЗІ У ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ**

**Методичні рекомендації до практичних занять
та самостійної роботи**

**Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка**

Редактор
Ірина Невмержицька
Технічний редактор
Ольга Лужецька
Коректор
Ірина Артимко

Здано до набору 07.02.2024 р. Формат 60x90/16. Гарнітура Times.
Ум. друк. арк. 5,125. Зам. 3.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка.
(Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5140
від 01.07.2016 р.). 82100, Дрогобич, вул. Івана Франка, 24, к. 31.